

Mahabharatham

ఉచిత నోట్స్ PDF · 4 నోట్స్ · 25 Oct 2026

Medha AI ఉచిత స్టడీ మెటీరియల్. మీ పరీక్షకు నోట్స్, ప్రాక్టీస్, మాక్ టెస్టులు, పాత పేపర్ల కోసం **app.medhaai.in** లో ఉచితంగా మొదలుపెట్టండి.

1. 18 పర్వాలు, కథాక్రమం
2. మహాభారతంలోని పాత్రలు, వంశాలు
3. కురుక్షేత్ర యుద్ధం, ఇతిహాసంలోని ప్రదేశాలు
4. భగవద్గీత: అధ్యాయాలు, బోధనలు

1 18 పర్వాలు, కథాక్రమం

వ్యాసుని మహాభారతం (Mahabharata) కురు వంశంలోని దాయాదుల కలహాన్ని ఆది పర్వం నుండి స్వర్గారోహణ పర్వం వరకు 18 పర్వాలలో చెబుతుంది; ఇది జయ నుండి భారతంగా, తర్వాత లక్ష శ్లోకాల మహాభారతంగా పెరిగింది; వైశంపాయనుడు దీన్ని జనమేజయునికి, సౌతి నైమిశారణ్యంలోని మునులకు వినిపించారు; తెలుగులో కవిత్రయం (Kavitrayam) రచించింది.

ముఖ్య వాస్తవాలు

18 పర్వాలు, క్రమంలో

క్రమ సంఖ్య	పర్వం	ముఖ్య ఘటనలు
1	ఆది	కురువంశ మూలాలు; జననాలు; లక్ష్మ ఇల్లు; ద్రౌపది స్వయంవరం; ఇంద్రప్రస్థం
2	సభా	మయసభ; రాజసూయ యాగం; ద్యూతం (జూదం); వనవాస శాసనం
3	వన (అరణ్య / ఆరణ్యక)	12 ఏళ్ల వనవాసం; కిరాతుడు; యక్ష ప్రశ్నలు
4	విరాట	విరాటనగరంలో అజ్ఞాతవాస సంవత్సరం
5	ఉద్యోగ	యుద్ధ సన్నాహాలు; శ్రీకృష్ణుని శాంతి రాయబారం
6	భీష్మ	యుద్ధం 1-10 రోజులు; భగవద్గీత; భీష్ముని పతనం
7	ద్రోణ	11-15 రోజులు; అభిమన్యుడు, సైంధవుడు, ద్రోణుడు హతలు
8	కర్ణ	16-17 రోజులు; కర్ణుని మరణం
9	శల్య	18వ రోజు; శల్యుడు, దుర్యోధనుడు పతనం
10	సౌప్తిక	అశ్వత్థామ రాత్రి దాడి
11	స్త్రీ	స్త్రీల విలాపం; గాంధారి శాపం
12	శాంతి	భీష్ముడు యుధిష్ఠిరునికి బోధ (రాజ, ఆపద్, మోక్ష ధర్మాలు)
13	అనుశాసన	మరింత బోధ; విష్ణుసహస్రనామ స్తోత్రం; భీష్ముని మరణం
14	ఆశ్వమేధిక	యుధిష్ఠిరుని అశ్వమేధ యాగం; అనుగీత
15	ఆశ్రమవాసిక	ధృతరాష్ట్రుడు, గాంధారి, కుంతి వనవాసానికి వెళ్లడం
16	మౌసల	యాదవుల పరస్పర వినాశం; శ్రీకృష్ణుని నిర్యాణం
17	మహాప్రస్థానిక	పాండవుల చివరి ప్రయాణం
18	స్వర్గారోహణ	యుధిష్ఠిరుడు స్వర్గం చేరడం

- **మొదటి పర్వం: ఆది. చివరిది: స్వర్గారోహణ.** పర్వాల సంఖ్య: **18.** యుద్ధం కూడా 18 రోజులు సాగింది, 18 అక్షౌహిణులు (akshauhini) పాల్గొన్నాయి (కొరవులు 11, పాండవులు 7).
- **హరివంశం (Harivamsha)** అనుబంధం (ఖిల), 18 పర్వాలలో ఒకటి కాదు.
- ఈ ఇతిహాసాన్ని **శతసాహస్రీ సంహిత (Shatasahasri Samhita;** సుమారు ఒక లక్ష శ్లోకాలు) అంటారు. ఇది సుమారు **100 ఉపపర్వాలుగా (upa-parva)** విభజితమైంది.

- హిందువులు దీన్ని **పంచమ వేదం** (ఐదవ వేదం, Panchama Veda) గా గౌరవిస్తారు; ఇది అందరికీ అందుబాటులో ఉండే ఇతిహాసం.
- సంప్రదాయం ప్రకారం మూడు దశలు: **జయ** (జయ సంహిత, 8,800 శ్లోకాలు, వ్యాసుడు చెప్పినది) → **భారతం** (సుమారు 24,000 శ్లోకాలు, వైశంపాయనుడు వినిపించినది) → **మహాభారతం**.
- రచయిత: **వ్యాసుడు, కృష్ణద్వైపాయనుడు, పరాశరుడు, సత్యవతి**ల కుమారుడు. **వేదాలను విభజించినందువల్ల** వ్యాసుడు అనే పేరు వచ్చింది.
- వేదాలకు వ్యాసుని శిష్యులు: **వైలుడు** (ఋగ్వేదం), **వైశంపాయనుడు** (యజుర్వేదం), **జైమిని** (సామవేదం), **సుమంతుడు** (అథర్వవేదం). ఆయన కుమారుడు: **శుకుడు**.
- లేఖకుడు (ప్రచలిత సంప్రదాయం ప్రకారం): **గణేశుడు**.

ఎవరు ఎవరికి చెప్పారు

చెప్పినవారు	విన్నవారు	ఎక్కడ / ఎప్పుడు
వ్యాసుడు	వైశంపాయనుడు, శుకుడు సహా ఆయన శిష్యులు	—
వైశంపాయనుడు	జనమేజయుడు (పరీక్షిత్తు కుమారుడు)	జనమేజయుని సర్పయాగంలో, సంప్రదాయం ప్రకారం తక్షశిల లో
ఉర్రశ్రవసుడు సౌతి (రోమహర్షణుని కుమారుడు)	శౌనకుడు, మునులు	నైమిశారణ్యం లో, 12 ఏళ్ల యజ్ఞం సమయంలో
సంజయుడు	ధృతరాష్ట్రుడు	కురుక్షేత్ర యుద్ధం, వ్యాసుడు ఇచ్చిన దివ్యదృష్టితో

- ఆది పర్వం ఇంకా ఇలా చెబుతుంది: **నారదుడు** దేవతలకు, **అసిత దేవలుడు** పితృదేవతలకు, **శుకుడు** గంధర్వ, యక్ష, రాక్షసులకు, **వైశంపాయనుడు** మానవులకు చెప్పారు.
- **ఆస్తీకుడు** జనమేజయుని సర్పయాగాన్ని ఆపి తక్షకుని కాపాడాడు. అతని తల్లి నాగరాజు **వాసుకి** సోదరి.

యుద్ధం వరకు కథాక్రమం

- **లక్ష్మ ఇల్లు** (లాక్షాగృహం, జతుగృహం) **వారణావతం**లో, దుర్యోధనుని కోసం లక్ష్మ, నెయ్యి, నూనెలతో **పురోచనుడు** నిర్మించాడు. **విదురుడు** సంకేత భాషలో పాండవులను హెచ్చరించి, సొరంగం తవ్వే వ్యక్తిని పంపాడు.
- తప్పించుకున్న తర్వాత: భీముడు **హిడింబుని** చంపి **హిడింబిని** వివాహమాడాడు (కుమారుడు **ఘటోత్కచుడు**).
- **వ్యాసుని సలహాతో** పాండవులు **ఏకచక్రపురం**లో **బ్రాహ్మణ** వేషంలో నివసించారు. ఆశ్రయమిచ్చిన ఇంటివారి వంతు వచ్చినప్పుడు **కుంతి భీముని పంపింది**; అతడు **బకాసురుని** చంపాడు.
- పాంచాలానికి వెళ్లే దారిలో అర్జునుడు గంధర్వుడు **అంగారపర్ణుని** (చిత్రరథుడు) ఓడించాడు; అతని సలహాతో వారు **ధౌమ్యుని** పురోహితునిగా స్వీకరించారు.
- **ద్రౌపది స్వయంవరం కాంపిల్యంలో** (దక్షిణ పాంచాల రాజధాని). బ్రాహ్మణ వేషంలో ఉన్న **అర్జునుడు** లక్ష్మణుని (మత్స్యయంత్రం) ఛేదించాడు.
- ఐదుగురు భర్తల విషయంలో ద్రుపదుని సందేహాన్ని **వ్యాసుడు** తీర్చాడు: పూర్వజన్మలో ద్రౌపది సద్గుణుడైన భర్త కోసం **శివుని** మళ్ళీ మళ్ళీ వేడుకొని ఐదుగురు భర్తల వరం పొందింది.
- ధృతరాష్ట్రుడు వారికి అర్ధరాజ్యంగా **ఖాండవప్రస్థం** ఇచ్చాడు; అది **ఇంద్రప్రస్థం**గా మారింది. **మయుడు** సభాభవనం నిర్మించాడు.
- **ద్యూతం** (సభా పర్వం): దుర్యోధనుని తరపున **శకుని** ఆడాడు. ద్రౌపదిని **దుశ్శాసనుడు** సభలోకి ఈడ్చుకొచ్చాడు; శ్రీకృష్ణుడు ఆమెను కాపాడాడు.

- రెండో జూదం (అనుద్యూతం): 12 ఏళ్లు వనవాసం + 1 ఏడాది అజ్ఞాతవాసం. 13వ ఏట గుర్తిస్తే వనవాసం మొత్తం మళ్ళీ మొదటి నుంచి.
- వనవాస కాలపు అడవులు: కామ్యకవనం, ద్వైతవనం.
- పాండవుల పురోహితుడు: ధౌమ్యుడు.

విరాటనగరంలో అజ్ఞాతవాసం (మత్స్య రాజ్యం, విరాట మహారాజు, సుదేష్ఠ మహారాణి)

పాండవుడు	మారుపేరు	పాత్ర
యుధిష్ఠిరుడు	కంకుభట్టు (కంకుడు, Kanka)	జూదంలో తోడుండే బ్రాహ్మణుడు
భీముడు	వలలుడు (బల్లవుడు, Ballava; వల్లభుడు అని కూడా)	వంటవాడు, మల్లుడు
అర్జునుడు	బృహన్నల	రాకుమారి ఉత్తరకు నాట్యాచార్యుడు
నకులుడు	దామగ్రంథి (గ్రంథికుడు, Granthika)	అశ్వపాలకుడు
సహదేవుడు	తంత్రీపాలుడు (తంతిపాలుడు, Tantipala)	గోపాలకుడు
ద్రౌపది	సైరంద్రీ (మాలినిగా పేరు చెప్పుకుంది)	సుదేష్ఠ మహారాణి పరిచారిక

- ఆయుధాలను శమీ వృక్షంపై దాచారు. సుదేష్ఠ సోదరుడు కీచకుని భీముడు రాత్రివేళ నర్తనశాలలో చంపాడు.

కవిత్రయం (తెలుగు మహాభారతం)

- నన్నయ (11వ శతాబ్దం, రాజరాజ నరేంద్రుడు): ఆది, సభా, అరణ్య పర్వంలో కొంత భాగం.
- తిక్కన (13వ శతాబ్దం, నెల్లూరు మనుమసిద్ధి): విరాట నుండి స్వర్గారోహణ వరకు (15 పర్వాలు).
- ఎఱ్ఱన (14వ శతాబ్దం, ప్రొలయ వేమారెడ్డి): అరణ్య పర్వంలో మిగిలిన భాగం.

వివరణ

ఆది పర్వం: వంశం.

- వంశం (వివరాలు HC-MB-02లో): శంతనుడు, గంగ → భీష్ముడు; శంతనుడు, సత్యవతి → చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు; నియోగం ద్వారా వ్యాసుడు → ధృతరాష్ట్రుడు, పాండురాజు, విదురుడు; ధృతరాష్ట్రుడు, గాంధారి → 100 మంది కౌరవులు; పాండురాజు భార్యలు కుంతి, మాద్రీ → ఐదుగురు పాండవులు (కర్ణుడు వివాహానికి ముందు కుంతికి పుట్టిన కుమారుడు).
- గురువులు మొదట కృపడు, తర్వాత ద్రోణుడు. ద్రోణుని శిష్యులు ద్రుపదుని బంధించారు; ఆ తర్వాత ద్రుపదుని యాగం నుండి ధృష్టద్యుమ్నుడు, ద్రౌపది జన్మించారు.
- ఆది పర్వంలోని ఉపాఖ్యానాలు: కచ-దేవయాని, యయాతి, శకుంతల-దుష్యంతుడు, సుంద-ఉపసుందులు.
- ఖాండవ వనం. బ్రాహ్మణ రూపంలో వచ్చిన అగ్ని శ్రీకృష్ణార్జునుల సహాయం అడిగాడు. తన మిత్రుడు నాగరాజు తక్షకుని కాపాడేందుకు ఇంద్రుడు మాటిమాటికీ వర్షం కురిపించాడు; అర్జునుడు బాణాల పందిరితో దాన్ని ఆపాడు. వరుణుని ద్వారా అర్జునునికి గాండీవం ధనుస్సు, రెండు అక్షయ తూణీరాలు, కపిధ్వజ రథం లభించాయి; శ్రీకృష్ణునికి చక్రం, కౌమోదకి గద లభించాయి. వారు ప్రాణం కాపాడిన మయుడు తర్వాత ప్రత్యుపకారంగా సభ నిర్మించాడు.
- సోదరుల నియమం. అప్పరస తిలోత్తమ కోసం ఒకరినొకరు చంపుకున్న అసుర సోదరులు సుంద ఉపసుందుల కథను నారదుడు వారికి చెప్పాడు. ద్రౌపది మరో సోదరునితో ఉన్నప్పుడు అడ్డుపడినవారు 12 ఏళ్లు వనవాసం చేయాలి. ఒక బ్రాహ్మణుని గోవులను కాపాడేందుకు ఆయుధాలు తెచ్చుకోవడానికి అర్జునుడు ఈ నియమాన్ని అతిక్రమించాడు.
- ఆ వనవాసంలో అర్జునుడు ఉలూచిని, మణిపుర రాకుమారి చిత్రాంగదను, సుభద్రను వివాహమాడాడు; శ్రీకృష్ణుని సలహాతో సుభద్రను ద్వారక నుండి రథంలో తీసుకుపోయాడు (కుమారుడు అభిమన్యుడు).

సభా పర్యం.

- మయసభ నిర్మాణానికి **14 నెలలు** పట్టింది: అందులో నీరు నేలలా, నేల నీరులా కనిపించేవి. మయుడు భీమునికి ఒక గదను, అర్జునునికి **దేవదత్తం** శంఖాన్ని ఇచ్చాడు.
- **నారదుడు** సుపరిపాలనపై యుధిష్ఠిరుని ప్రశ్నించాడు; ఆ శ్లోకాలు కచ్చిత్ ("...కదా?") అనే పదంతో మొదలవుతాయి, అందుకే ఆ భాగం **కచ్చిత్ సర్గ**.
- **గిరివ్రజం**లో మగధ రాజు **జరాసంధుని** భీముడు మల్లయుద్ధంలో చంపాడు; శ్రీకృష్ణుడు గడ్డిపోచను రెండుగా చీల్చి సంకేతం ఇచ్చాడు. జరాసంధుని కుమారుడు **సహదేవుడు** రాజయ్యాడు.
- రాజసూయానికి ముందు **దిగ్విజయం**: **అర్జునుడు ఉత్తరం, భీముడు తూర్పు, సహదేవుడు దక్షిణం, నకులుడు పశ్చిమం**.
- **రాజసూయ ఋత్విక్కులు**: **వ్యాసుడు** బ్రహ్మ, **యాజ్ఞవల్క్యుడు** అధ్వర్యుడు, **సుసాముడు** ఉద్గాత, **పైలుడు, ధౌమ్యుడు** హోతలు. వచ్చిన బ్రాహ్మణుల పాదాలను శ్రీకృష్ణుడే కడిగాడు.
- శ్రీకృష్ణునికి మొదటి గౌరవం (**అగ్రపూజ**) ఇవ్వాలని **భీష్ముడు** ప్రతిపాదించాడు. చేది రాజు **శిశుపాలుడు** అభ్యంతరం చెప్పి సుదర్శన చక్రానికి బలయ్యాడు.
- మయసభలో దుర్యోధనుడు నీటిలో పడగా చూసినవారు నవ్వారు. **గాంధార** రాకుమారుడు **శకుని** జూదం ఆలోచన చెప్పాడు.
- **మొదటి జూదం**. యుధిష్ఠిరుడు సంపదను, రాజ్యాన్ని ఓడి, తర్వాత మొదట **నకులుని**, ఆ తర్వాత సహదేవుని, అర్జునుని, భీముని, తనను తాను, చివరికి **ద్రౌపదిని** పణంగా పెట్టాడు.
- **ద్రౌపది ప్రశ్న**: తనను పణంగా పెట్టకముందే యుధిష్ఠిరుడు తనను తాను ఓడిపోయాడా? **వికర్ణుడు** ఆమె పక్షాన మాట్లాడాడు; **కర్ణుడు** ఆమెను అవహేళన చేశాడు.
- భీముని రెండు ప్రతిజ్ఞలు: **దుశ్శాసనుని** రక్తం తాగడం, **దుర్యోధనుని** తొడ విరగొట్టడం.
- **ధృతరాష్ట్రుని వరాలు**: ద్రౌపది మొదట **యుధిష్ఠిరుని దాస్య విముక్తి**, తర్వాత **నలుగురు సోదరుల విముక్తి** కోరింది; మూడో వరం వద్దంది.
- **వనవాసానికి బయల్దేరుతూ**: యుధిష్ఠిరుడు ముఖం కప్పుకున్నాడు, భీముడు తన భుజాలను చూసుకున్నాడు, **అర్జునుడు ఇసుక చల్లుతూ** వెళ్లాడు (రాబోయే బాణవర్షానికి సంకేతం), ద్రౌపది విరబోసిన జుట్టుతో వెళ్లింది. **కుంతి విదురుని వద్ద ఉండిపోయింది**.

వన పర్యం ముఖ్యాంశాలు.

- ధౌమ్యుని సలహాతో పూజించిన **సూర్యుని** నుండి **అక్షయ పాత్ర**. ద్రౌపది భోజనం చేసేవరకు అది ఆహారం ఇచ్చేది.
- ఆమె భోజనం చేశాక **దుర్వాసుడు** భోజనానికి వచ్చాడు; పాత్రలో మిగిలిన చిన్న ఆకు ముక్కను శ్రీకృష్ణుడు తినగా, నదిలో స్నానం చేస్తున్న మునులకు కడుపు నిండి వెళ్లిపోయారు.
- బకాసురుని సోదరుడు **కిమ్మీరుని** భీముడు చంపాడు. తొడ చరుస్తూ అవహేళన చేసిన దుర్యోధనుని, ఆ తొడను భీముడు విరగొడతాడని **మైత్రేయ** మహర్షి శపించాడు.
- **ఇంద్రకీలాద్రిపై కిరాతుడు**: రాక్షసుడు **మూకాసురుడు** అడవి పంది రూపంలో వచ్చాడు; అర్జునుడు, వేటగాని రూపంలోని శివుడు ఒకేసారి దానిపై బాణం వేశారు. లింగానికి తాను అర్పించిన పూలు వేటగాని తలపై కనిపించగా అతడు శివుడని అర్జునుడు గ్రహించాడు. శివుడు **పాశుపతాస్త్రం** ఇచ్చాడు.
- ఇంద్రుని స్వర్గంలో **ఊర్వశి** అర్జునుని నపుంసకునిగా జీవించమని శపించింది; తన పూర్వీకుడు **పురూరవుని** భార్య కాబట్టి అతడు ఆమెను తల్లిగా భావించాడు. ఇంద్రుడు దాన్ని **ఒక ఏడాదికి** పరిమితం చేశాడు, అదే బృహన్నలగా గడిపిన ఏడాది అయింది.
- **సౌగంధిక** పుష్పం కోసం వెతుకుతూ **గంధమాదనంపై** భీముడు **హనుమంతుని** కలిశాడు.
- భీముని పట్టుకున్న కొండచిలువ అగస్త్యుని శాపానికి గురైన **నహుషుడు**. యుధిష్ఠిరుని సమాధానాలు (బ్రాహ్మణత్వం పుట్టుకతో కాదు, నడవడితో) అతనికి విముక్తి ఇచ్చాయి.
- **ఘోషయాత్ర**: గంధర్వుడు **చిత్రసేనుడు** దుర్యోధనుని బంధించాడు. **యుధిష్ఠిరుడు** అతన్ని విడిపించాడు: "మనలో మనం కొట్టుకుంటే వారు నూరుగురు, మనం ఐదుగురు; బయటివారికి ఎదురుగా మనం **నూట ఐదుగురం**".

- **సైంధవుడు** ద్రౌపదిని అపహరించాడు. **దుస్సల** భర్త కాబట్టి ప్రాణాలతో విడిచారు; తర్వాత అతడు అర్జునుడు మినహా నలుగురు పాండవులను ఒక్క రోజు నిలువరించే శక్తిని **శివుని** నుండి పొందాడు.
- **కర్ణుడు** తన కవచకుండలాలను **ఇంద్రునికి** ఇచ్చి **శక్తి** ఆయుధం పొందాడు.
- చెప్పిన కథలు: **నల-దమయంతి** (**బృహదశ్వడు** చెప్పినది), **సావిత్రీ-సత్యవంతుడు**, **రామోపాఖ్యానం** (**మార్కండేయుడు** చెప్పినది), బ్రాహ్మణుడైన కౌశికునికి బోధించిన మిథిలలోని మాంస విక్రేత **ధర్మవ్యాధుడు**.
- **యక్ష ప్రశ్నలు**: ఒక బ్రాహ్మణుని **అరణి** (నిప్పు పుట్టించే కర్తలు) ఒక జింక ఎత్తుకుపోయింది. దాన్ని వెంబడిస్తూ నలుగురు సోదరులు యక్షుని హెచ్చరికను లెక్కచేయకుండా సరస్సులో నీరు తాగి పడిపోయారు. యుధిష్ఠిరుడు సమాధానాలు చెప్పి, బతికించడానికి **నకులుని** ఎంచుకున్నాడు (మాద్రి కుమారుడొకడు బతకాలని), నలుగురినీ తిరిగి పొందాడు. యక్షుడు **యముడు**; అతని వరం: అజ్ఞాతవాసంలో వారిని ఎవరూ గుర్తించరు.

యక్షుని ప్రశ్న	యుధిష్ఠిరుని సమాధానం
భూమి కంటే బరువైనది?	తల్లి
ఆకాశం కంటే ఎత్తైనది?	తండ్రి
గాలి కంటే వేగమైనది?	మనస్సు
గడ్డి కంటే వేగంగా పెరిగేది?	చింత
నిద్రలో కూడా కళ్లు మూయనిది?	చేప
గొప్ప లాభం?	ఆరోగ్యం
గొప్ప సుఖం?	తృప్తి
ఉత్తమ ధర్మం?	అహింస
గొప్ప ఆశ్చర్యం?	రోజూ మనుషులు చనిపోతున్నా, బతికున్నవారు తాము శాశ్వతంగా ఉంటామనుకోవడం

విరాట పర్యం. దక్షిణం నుండి **త్రిగర్తులు** (**సుశర్మ** నాయకత్వంలో), ఉత్తరం నుండి కౌరవులు విరాటుని గోవులను అపహరించారు (**గోగ్రహణం**). రాకుమారుడు **ఉత్తరుడు** (ఉత్తర కుమారుడు) సారథిగా అర్జునుడు కౌరవ సేనను ఓడించాడు. తాము ముందే బయటపడ్డారని దుర్యోధనుడు అన్నాడు; అధిక మాసాలతో సహా నెలలు లెక్కించి 13 ఏళ్లు పూర్తయ్యాయని **భీష్ముడు** ప్రకటించాడు. రాకుమారి **ఉత్తర అభిమన్యుని** వివాహమాడింది.

ఉద్యోగ పర్యం (**ఉద్యోగం** = ప్రయత్నం).

- పాండవుల స్థావరం: **ఉపస్థావ్యం**.
- **అర్జునుడు** నిరాయుధుడైన శ్రీకృష్ణుని ఎంచుకున్నాడు; **దుర్యోధనుడు** శ్రీకృష్ణుని **నారాయణీ సేన**ను ఎంచుకున్నాడు. దారిలో **శల్యునికి** దుర్యోధనుడు రహస్యంగా ఆతిథ్యం ఇచ్చాడు; ఆతిథ్యమిచ్చినవారికి వరం ఇస్తానని మాట ఇచ్చిన శల్యుడు కౌరవుల పక్షం చేరక తప్పలేదు.
- రాయబారులు క్రమంలో: **ద్రుపదుని పురోహితుడు**, తర్వాత (ధృతరాష్ట్రుని తరపున) **సంజయుడు**, తర్వాత **శ్రీకృష్ణుడు**; ఆయన కేవలం ఐదు గ్రామాలు అడిగాడు, దుర్యోధనుడు బంధించబోగా **విశ్వరూపం** చూపాడు. శకుని కుమారుడు **ఉలూకుడు** దుర్యోధనుని సవాలును తీసుకెళ్లాడు.
- ధృతరాష్ట్రుని నిద్రలేని రాత్రంతా చెప్పిన **విదుర నీతి ప్రజాగర పర్యం**; దాని తర్వాత **సనత్కుజాతీయం**. కుంతి **కర్ణునికి** అతని జన్మ రహస్యం చెప్పింది.

యుద్ధం తర్వాత.

పర్వం	ముఖ్యాంశాలు
సౌప్తిక	నిద్రిస్తున్నవారిని అశ్వత్థామ చంపుతుండగా కృప డు, కృతవర్మ ద్వారం వద్ద కాపలా కాశారు; అతని శిరోమణిని భీముడు ద్రౌపదికి ఇచ్చాడు; 3,000 ఏళ్లు తిరగమని శ్రీకృష్ణుడు శపించాడు
స్త్రీ	భీముని ఇనుప విగ్రహాన్ని ధృతరాష్ట్రుడు నలిపేశాడు; కళ్లగంతల సందులోంచి గాంధారి చూపు యుధిష్ఠిరుని కాలిగోళ్లు ను కాల్చింది; 36వ ఏట యాదవులు నశిస్తారని ఆమె శపించింది
శాంతి	మూడు విభాగాలు: రాజధర్మం, ఆపద్ధర్మం, మోక్షధర్మం ; మునులు రాజు వేనుని కుడి భుజాన్ని మధించగా పృథు జన్మించాడు (అతని పేరుతో భూమి పృథ్వి)
అనుశాసన	దానధర్మం ; విష్ణు సహస్రనామం; ఉత్తరాయణంలో భీష్ముని నిర్వాణం
ఆశ్వమేధిక	హిమాలయాల్లో రాజు మరుత్తు యాగంలో మిగిలిన బంగారం; బభ్రువాహనుడు అర్జునుని పడగొట్టగా ఉలూచి నాగమణితో బతికించింది; ఒక పేద కుటుంబం తన ఏకైక ఆహారాన్ని అతిథికి ఇచ్చిన దానంతో ఈ మహాయాగం సమానం కాదని సగం బంగారు రంగు ముంగిస చెప్పింది
ఆశ్రమవాసిక	చూపు ద్వారా విదురుని ప్రాణం యుధిష్ఠిరునిలో కలిసింది; ముగ్గురు పెద్దలు దావానలంలో మరణించారని నారదుడు తెలిపాడు; సంజయుడు హిమాలయాలకు వెళ్లాడు
మౌసల	సాంబుని ఇనుప ముసలం; ప్రభాసలో సాత్యకి కృతవర్మను చంపాడు ; వేటగాడు జర శ్రీకృష్ణునిపై బాణం వేశాడు; ద్వారక మునిగిపోయింది
మహాప్రస్థానిక	గాంధీవాన్ని, తూణీరాలను (సముద్రంలోకి, వరుణునికి) తిరిగి ఇవ్వమని అగ్ని అర్జునుని కోరాడు
స్వర్గారోహణ	స్వర్గంలో దుర్యోధనుడు కనిపించడం; నరక దర్శనం; ఆకాశగంగలో స్నానంతో దివ్యదేహం

- అభిమన్యుడు, ఉత్తరల కుమారుడు **పరీక్షిత్తు** గర్భంలోనే అశ్వత్థామ అస్త్రానికి గురై శ్రీకృష్ణుని వల్ల బతికాడు; కురువంశం క్షీణించిన (**పరిక్షీణం**) సమయంలో పుట్టినందున ఆ పేరు వచ్చింది. చివరి ప్రయాణానికి ముందు అతనికి పట్టాభిషేకం జరిగింది.

చివరి ప్రయాణం: ఎవరు పడిపోయారు, యుధిష్ఠిరుడు చెప్పిన దోషం

క్రమం	పడినవారు	దోషం
1	ద్రౌపది	మిగతావారి కంటే అర్జునుని ఎక్కువగా ప్రేమించడం
2	సహదేవుడు	తన జ్ఞానంపై గర్వం
3	నకులుడు	తన అందంపై గర్వం
4	అర్జునుడు	పరాక్రమ గర్వం; ఒక్క రోజులో శత్రువులందరినీ చంపుతానన్న ప్రగల్భం
5	భీముడు	అతిగా తినడం, బలంపై గర్వం

- యుధిష్ఠిరుడు, కుక్క** మాత్రమే ముందుకు సాగారు. కుక్క లేకుండా స్వర్గానికి రానని అతడు అన్నాడు; ఆ కుక్క **ధర్మదేవత (యముడు)**. తన కుమారుని మూడుసార్లు పరీక్షించానని యముడు చెప్పాడు: **యక్షునిగా, కుక్కగా, నరక దర్శనం** ద్వారా.
- వైశంపాయనుడు చెప్పిన తుది స్థితులు: **కర్ణుడు** సూర్యునిలో, **భీష్ముడు** వసువుల్లో, **ద్రోణుడు** బృహస్పతిలో, **అభిమన్యుడు** చంద్రునిలో, **ధృష్టద్యుమ్నుడు** అగ్నిలో, **బలరాముడు** అనంతనులో కలిశారు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- కవిత్రయం** రచించిన **ఆంధ్ర మహాభారతం** తెలుగు సాహిత్యానికి పునాది గ్రంథం. తూర్పు చాళుక్య రాజు **రాజరాజ నరేంద్రుని** కోసం నన్నయ **రాజమహేంద్రవరం**లో దీన్ని ప్రారంభించాడు. తిక్కన (నెల్లూరు) తన భాగాన్ని **హరిహరనాథునికి** అంకితం చేశాడు. ఎఱ్ఱన నన్నయ శైలిలో అరణ్య పర్వాన్ని పూర్తి చేశాడు.

- బిరుదులు: **నన్నయ**: ఆదికవి, వాగనుశాసనుడు. **తిక్కన**: కవిబ్రహ్మ, ఉభయకవిమిత్రుడు. **ఎఱ్ఱన**: ప్రబంధ పరమేశ్వరుడు, శంభుదాసుడు.
- పరీక్షల్లో తెలుగు మారుపేర్లు అడుగుతారు: **కంకుభట్టు, వలలుడు, బృహన్నల, దామగ్రంథి, తంత్రీపాలుడు, సైరంధ్ర (మాలిని).**
- విజయవాడలోని **ఇంద్రకీలాద్రి**ని అర్జునుని తపస్సు, కిరాత యుద్ధం జరిగిన కొండగా భావిస్తారు.
- తెలుగు రంగస్థలం: **తిరుపతి వేంకట కవులు** రచించిన **పాండవోద్యోగం**లోని **శ్రీకృష్ణ రాయబారం** పద్యాలు బాగా ప్రసిద్ధి చెందిన తెలుగు నాటక పద్యాల్లో ఉన్నాయి.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "మహాభారతంలో 16 / 20 పర్వాలు ఉన్నాయి." ✓ **18.** మొదటిది **ఆది**, చివరిది **స్వర్గారోహణ**.

X "గీత ద్రోణ / ఉద్యోగ పర్వంలో ఉంది." ✓ **భీష్మ పర్వంలో.**

X "వ్యాసుడు జనమేజయునికి మహాభారతం చెప్పాడు." ✓ సర్పయాగంలో **వైశంపాయనుడు** చెప్పాడు.

X "జనమేజయుని సర్పయాగాన్ని పరీక్షిత్తు చేశాడు." ✓ తక్షకుని చేతిలో మరణించిన తండ్రి పరీక్షిత్తు కోసం ప్రతీకారంగా **జనమేజయుడే** చేశాడు.

X "జనమేజయుడు అర్జునుని మనుమడు" (కోర్పు పుస్తకం ఇలాగే చెబుతుంది). ✓ **మునిమనుమడు**: అర్జునుడు → అభిమన్యుడు → పరీక్షిత్తు → జనమేజయుడు.

X "13వ ఏట పాండవులు ఏకచక్రపురంలో దాక్కున్నారు." ✓ ఏకచక్రపురం **లక్క ఇల్లు తర్వాత**. అజ్ఞాతవాసం **విరాటనగరంలో**.

X "వలలుడు నకులుడు." ✓ **వలలుడు (బల్లవుడు) = భీముడు; దామగ్రంథి = నకులుడు; తంత్రీపాలుడు = సహదేవుడు; కంకుభట్టు = యుధిష్ఠిరుడు.**

X "విష్ణు సహస్రనామం శాంతి పర్వంలో ఉంది." ✓ **అనుశాసన పర్వంలో, భీష్ముడు** యుధిష్ఠిరునికి చెప్పాడు.

X "దానధర్మం శాంతి పర్వంలోని ఒక విభాగం." ✓ శాంతి పర్వంలోని మూడు విభాగాలు **రాజధర్మం, ఆపద్ధర్మం, మోక్షధర్మం**; దానం గురించిన బోధ **అనుశాసన పర్వంలో** ఉంది.

X "చివరి ప్రయాణంలో మొదట భీముడు పడిపోయాడు." ✓ మొదట **ద్రౌపది**, చివరగా **భీముడు**; యుధిష్ఠిరుడు, కుక్క మాత్రమే ముందుకు సాగారు.

X "తిక్కన అరణ్య పర్వాన్ని పూర్తి చేశాడు." ✓ **ఎఱ్ఱన** పూర్తి చేశాడు. తిక్కన **విరాట పర్వం** నుండి ప్రారంభించాడు.

X "కవిత్రయం 14వ శతాబ్దంలో ఇతిహాసాన్ని అనువదించింది" (కోర్పు పుస్తకం ఇలాగే చెబుతుంది). ✓ మూడు శతాబ్దాలపాటు: నన్నయ 11వ, తిక్కన 13వ, ఎఱ్ఱన 14వ శతాబ్దం.

X "ఇతిహాసం క్రీ.పూ. 4000 ప్రాంతంలో దేవనాగరి లిపిలో రచించబడింది" (కోర్పు పుస్తకం ఇలాగే చెబుతుంది). ✓ పండితులు ఈ గ్రంథాన్ని సుమారు **క్రీ.పూ. 400-క్రీ.శ. 400** నాటిదిగా, సంస్కృతంలో రూపొందినదిగా భావిస్తారు; దేవనాగరి లిపి ఎన్నో శతాబ్దాల తర్వాత వచ్చింది.

X "పాండవుల పురోహితుడు వ్యాసుడు." ✓ **ధౌమ్యుడు.**

X "హరివంశం 19వ పర్వం." ✓ అది అనుబంధం (ఖిల).

త్వరిత పునశ్చరణ

- ఆది, సభా, వన, విరాట, ఉద్యోగ, భీష్మ, ద్రోణ, కర్ణ, శల్య.
- సౌప్తిక, స్త్రీ, శాంతి, అనుశాసన, ఆశ్వమేధిక, ఆశ్రమవాసిక, మౌసల, మహాప్రస్థానిక, స్వర్గారోహణ.
- జయ (8,800) → భారతం (24,000) → మహాభారతం (శతసాహస్రీ); పంచమ వేదం; హరివంశం = అనుబంధం.
- వైశంపాయనుడు → జనమేజయుడు (సర్పయాగం, తక్షశిల); సౌతి → శౌనకుడు (నైమిశారణ్యం); సంజయుడు → ధృతరాష్ట్రుడు.
- వారణావతంలో లక్ష్మ ఇల్లు (పురోచనుడు) → ఏకచక్రపురం (బకాసురుడు) → అంగారపర్ణుడు, ధౌమ్యుడు → కాంపిల్యం.
- జూదం: శకుని; మొదట నకులుడు పణం; ద్రౌపది ప్రశ్న; 12 ఏళ్లు వనవాసం + 1 ఏడాది అజ్ఞాతవాసం.
- యక్షుడు: భూమి కంటే బరువు తల్లి, గాలి కంటే వేగం మనస్సు; నకులుడు బతికాడు; యక్షుడు = యముడు.
- విరాటుని కొలువు: కంకుభట్టు, బల్లవుడు/వలలుడు, బృహన్నల, గ్రంథికుడు/దామగ్రంథి, తంత్రీపాలుడు, సైరంద్రి.
- పతనం: ద్రౌపది, సహదేవుడు, నకులుడు, అర్జునుడు, భీముడు; కుక్క = ధర్మదేవత; ఆకాశగంగ.
- కవిత్రయం: నన్నయ 2½ పర్వాలు, తిక్కన 15, ఎఱ్ఱన అరణ్య పర్వంలో మిగిలిన భాగం.

2 మహాభారతంలోని పాత్రలు, వంశాలు

మహాభారతం చంద్రవంశానికి చెందిన కురు కుటుంబం, అంటే పాండవులు, కౌరవుల కథ; వీరు పాంచాల, యదు తదితర రాజవంశాలతో వివాహ బంధాలతో ముడిపడి ఉన్నారు; ద్రోణుడు, కృపడు వంటి గురువులు, వ్యాస మహర్షి ఈ కథకు కేంద్రంగా ఉన్నారు.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **వంశం:** కురువులు **చంద్రవంశానికి** (Chandravamsha, Lunar dynasty) చెందినవారు: చంద్రుడు → బుధుడు → పురూరవుడు (ఊర్వశిని వివాహమాడాడు) → ఆయువు → **నహుషుడు** → **యయాతి**.
- **యయాతి కుమారులు:** దేవయాని (శుక్రాచార్యుల కుమార్తె) ద్వారా: **యదువు**, **తుర్వసుడు**. శర్మిష్ఠ (అసుర రాజు వృషపర్వుని కుమార్తె) ద్వారా: ద్రుహ్యుడు, అనువు, **పూరుడు**. యదువు → యాదవులు; పూరుడు → పౌరవులు → కురువులు.
- **పూరు వంశం:** దుష్యంతుడు + శకుంతల → **భరతుడు** (భరతవర్షం అనే దేశం) → ... **హస్తి** (హస్తినాపురాన్ని స్థాపించాడు) → ... **కురువు** → ... ప్రతీపుడు → **శంతనుడు**.
- **ప్రతీపుని కుమారులు:** దేవాపి, **బాహ్లికుడు**, **శంతనుడు**. కాబట్టి వృద్ధ యోధుడు బాహ్లికుడు భీష్మునికి పెదతండ్రి వరుస.
- **శంతనుడు + గంగ** → **దేవవ్రతుడు**, తర్వాత **భీష్ముడు** (గాంగేయుడు అని కూడా). ఆయన మనిషిగా పుట్టిన ఎనిమిదో వసువు.
- **శంతనుడు + సత్యవతి** → **చిత్రాంగదుడు** (అదే పేరు గల గంధర్వుని చేతిలో మరణించాడు), **విచిత్రవీర్యుడు**.
- **సత్యవతి:** శాపవశాత్తు చేపగా బతుకుతున్న అప్పరస **అద్రిక**కు పుట్టింది; జాలరి నాయకుడు **దాశరాజు** పెంచాడు. పరాశరుని వరంతో ఒక యోజనం దూరం సువాసన వ్యాపించే వరకు ఆమెను **మత్స్యగంధి** (చేపల వాసన) అనేవారు; తర్వాత **యోజనగంధి** అయింది.
- **సత్యవతి + పరాశర మహర్షి** (వివాహానికి ముందు) → **కృష్ణదైవపాయన వ్యాసుడు**, యమునా నదిలోని ఒక ద్వీపంలో (ద్వీపం) పుట్టాడు.
- **విచిత్రవీర్యుని** కోసం భీష్ముడు **కాశీ** రాజు కుమార్తెలు **అంబ**, **అంబిక**, **అంబాలిక**లను గెలిచాడు. అంబ **సాల్య** రాజును ప్రేమించింది, అతడు ఆమెను తిరస్కరించాడు; ఆమె **శిఖండి**గా మళ్ళీ పుట్టింది.
- **వ్యాసుని ద్వారా నియోగం:** అంబిక కళ్లు మూసుకుంది → **ధృతరాష్ట్రుడు** (పుట్టుకతో అంధుడు); అంబాలిక పాలిపోయింది → **పాండురాజు** (పుట్టుకతో పాలిపోయిన రంగు); ఒక దాసి → **విదురుడు** (మనిషిగా పుట్టిన యముడు/ధర్మదేవత).
- **ధృతరాష్ట్రుడు + గాంధారి** (గాంధార రాకుమారి, సుబలుని కుమార్తె, **శకుని** సోదరి) → 100 మంది కుమారులు, పెద్దవాడు **దుర్యోధనుడు** (సుయోధనుడు), తర్వాత **దుశ్శాసనుడు**, **వికర్ణుడు** మొదలైనవారు, ఒక్కగానొక్క కుమార్తె **దుస్సల** (సింధు రాజు **సైంధవుని** (జయద్రథుని) భార్య). **యుయుత్సుడు** ఒక **వైశ్య** స్త్రీ ద్వారా పుట్టిన కుమారుడు; పాండవుల పక్షం చేరిన ఏకైక కుమారుడు అతనే.
- **పాండురాజు భార్యలు:** **కుంతి** (పుథ; యదు వంశానికి చెందిన **శూరుని**/శూరసేనుని కుమార్తె, కుంతిభోజుడు పెంచుకున్నాడు), **మాద్రీ** (మద్ర రాజు **శల్యుని** సోదరి).
- **పాండవులు, వారి దేవ తండ్రులు:** కుంతి ద్వారా యుధిష్ఠిరుడు (**యముడు/ధర్మదేవత**), భీముడు (**వాయుదేవుడు**), అర్జునుడు (**ఇంద్రుడు**); మాద్రీ ద్వారా **నకులుడు**, **సహదేవుడు** (**అశ్వినీ** దేవతలు, కవలలు).
- **కర్ణుడు:** వివాహానికి ముందు **సూర్యుని** ద్వారా కుంతికి పుట్టిన కుమారుడు, కవచం, కుండలాలతో (**కవచకుండలాలు**) జన్మించాడు. సారథి **అధిరథుడు**, **రాధ** పెంచారు (అందుకే **రాధేయుడు**, జన్మనామం **వసుషేణుడు**). దుర్యోధనుడు అతన్ని **అంగ రాజ్యానికి** రాజును చేశాడు. అతని ప్రసిద్ధ కుమారుడు: **వృషసేనుడు**.

- **ద్రౌపది** (పాంచాలి, యాజ్ఞసేని, నల్లని మేని ఛాయ వల్ల కృష్ణ): **పాంచాల** రాజు **ద్రుపదుని** కుమార్తె, సోదరుడు **ధృష్టద్యుమ్నుని**తో కలిసి యజ్ఞ అగ్ని నుండి జన్మించింది, కాబట్టి **అయోనిజ** (గర్భం నుండి పుట్టినది). ఐదుగురు పాండవులకూ భార్య.
- **ఉపపాండవులు** (ద్రౌపది కుమారులు): **ప్రతివింధ్యుడు** (యుధిష్ఠిరుని ద్వారా), **సుతసోముడు** (భీముడు), **శ్రుతకీర్తి** (అర్జునుడు; సంస్కృత పాఠంలో శ్రుతకర్ముడు), **శతానీకుడు** (నకులుడు), **శ్రుతసేనుడు** (సహదేవుడు). అందరినీ అశ్వత్థామ చంపాడు.
- **ఇతర భార్యలు, కుమారులు:** భీముడు + **హిడింబి** (**హిడింబుని** సోదరి) → **ఘటోత్కచుడు**. అర్జునుడు + **ఉలూచి** (నాగ రాకుమారి) → **ఇరావంతుడు**; + **చిత్రాంగద** (మణిపురం) → **బభ్రువాహనుడు**; + **సుభద్ర** (శ్రీకృష్ణుని సోదరి) → **అభిమన్యుడు**, కాబట్టి అభిమన్యుడు శ్రీకృష్ణుని మేనల్లుడు.
- **అభిమన్యుడు + ఉత్తర** (**విరాటుని** కుమార్తె) → **పరీక్షిత్తు** (అర్జునుని మనుమడు) → **జనమేజయుడు** (సర్పయాగం చేశాడు).
- **గురువులు:** మొదట **కృపాచార్యుడు** రాకుమారులకు విద్య నేర్పాడు; తర్వాత **ద్రోణాచార్యుడు**. గౌతమ వంశానికి చెందిన **శరద్వంతునికి** పుట్టిన కవలలు **కృపుడు**, **కృపిలను** శంతనుడు పెంచాడు. ద్రోణుడు **కృపిని** వివాహమాడాడు, కాబట్టి **కృపుడు ద్రోణునికి బావమరిది**. వారి కుమారుడు: **అశ్వత్థామ**.
- **ద్రోణుని సొంత గురువు:** **పరశురాముడు** (అస్త్రవిద్య). ద్రోణుడు **భరద్వాజ** మహర్షి కుమారుడు.
- నిషాద రాజు **హిరణ్యధనుస్సు** కుమారుడు **ఏకలవ్యుడు** ద్రోణుని **మట్టి విగ్రహం** ముందు సాధన చేశాడు, మొరిగే కుక్క నోటిని **ఏడు బాణాలతో** మూసేశాడు, గురుదక్షిణగా తన **కుడి బొటనవేలు** ఇచ్చాడు.
- **పాండవుల పురోహితుడు:** **ధౌమ్యుడు**.
- **యదు వంశం:** శూరుడు → **వసుదేవుడు**, **కుంతి**. వసుదేవుడు + **దేవకి** → **శ్రీకృష్ణుడు**; వసుదేవుడు + **రోహిణి** → **బలరాముడు**; **సుభద్ర** కూడా. కాబట్టి శ్రీకృష్ణుడు పాండవులకు మేనమామ కొడుకు (కుంతి ఆయన తండ్రి సోదరి).
- **శ్రీకృష్ణుని కుటుంబం:** **రుక్మిణి** → **ప్రద్యుమ్నుడు** → **అనిరుద్ధుడు** (ఉషను వివాహమాడాడు) → **వజ్రాడు**; **జాంబవతి** → **సాంబుడు**.
- **చేది:** **శిశుపాలుడు**, **దమఘోషుడు**, **శ్రుతశ్రవల** (వసుదేవుని మరో సోదరి) కుమారుడు. "శిశుపాలుని సోదరుడు"కు APPSC కీ (2026) ఇచ్చిన సమాధానం కరూశ రాజు **దంతవక్త్రుడు**; నిజానికి అతను వరుసకు సోదరుడు మాత్రమే (వసుదేవుని మరో సోదరి శ్రుతదేవి కుమారుడు), ఈ ఇద్దరూ జయవిజయుల చివరి జన్మ.
- **నరనారాయణులు** అర్జునుడు, **శ్రీకృష్ణుడు**గా జన్మించారు.
- **అజ్ఞాతవాసం (13వ ఏడాది, విరాటుని కొలువులో):** యుధిష్ఠిరుడు **కంకుడు**, భీముడు **బల్లవుడు** (వల్లభుడు), అర్జునుడు **బృహన్నల**, నకులుడు **గ్రంధికుడు**, సహదేవుడు **తంతిపాలుడు**, ద్రౌపది **సైరంధ్రి**.

వివరణ

కురు వంశ వృక్షం ఒక్క చూపులో.

తరం	కురు వంశం	భార్య(లు)	సంతానం
1	శంతనుడు	గంగ; సత్యవతి	భీష్ముడు; చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు
2	విచిత్రవీర్యుడు	అంబిక, అంబాలిక	(వ్యాసుని ద్వారా) ధృతరాష్ట్రుడు, పాండురాజు; విదురుడు
3	ధృతరాష్ట్రుడు / పాండురాజు	గాంధారి / కుంతి, మాద్రీ	100 మంది కౌరవులు + దుస్సల / 5 మంది పాండవులు
4-6	అర్జునుడు → అభిమన్యుడు → పరీక్షిత్తు	సుభద్ర → ఉత్తర	జనమేజయుడు

కురువులకు ముందు (ఆది పర్వ కథలు).

- **బృహస్పతి** కుమారుడు **కచుడు మృతసంజీవని** (మరణించినవారిని బతికించే విద్య) నేర్చుకోవడానికి **శుక్రాచార్యుని** శిష్యుడయ్యాడు. శుక్రుని కుమార్తె **దేవయాని** అతన్ని ప్రేమించింది; తన తండ్రి శరీరం నుండి బయటికి వచ్చినందున ఆమె తనకు సోదరి అవుతుందని అతడు నిరాకరించగా, ఆ విద్య అతనికి పనిచేయదని ఆమె శపించింది.
- **శర్మిష్ఠ** దేవయానిని బావిలోకి తోసింది; రాజు **యయాతి** ఆమెను బయటికి లాగి వివాహమాడాడు, శర్మిష్ఠ ఆమెకు పరిచారిక అయింది.
- శర్మిష్ఠ ద్వారా కుమారులు పుట్టినందుకు **శుక్రాచార్యుడు** యయాతిని అకాల వృద్ధాప్యంతో శపించాడు. తండ్రి ముసలితనాన్ని **పూరుడు** ఒక్కడే స్వీకరించాడు, అందుకే రాజ్యం పూరునికి దక్కింది.
- **విశ్వామిత్రుడు**, అప్పరస **మేనకల** కుమార్తె **శకుంతలను** **కణ్వ** మహర్షి పెంచాడు. **దుష్యంతుడు** ఆమెను **గాంధర్వ** పద్ధతిలో (క్రతువులు లేకుండా పరస్పర అంగీకారంతో) వివాహమాడాడు; వారి కుమారుడు **భరతుని** పేరు ఈ వంశానికి వచ్చింది.

భీష్ముడు. శంతనుడు సత్యవతిని వివాహమాడేందుకు దేవప్రతుడు సింహాసనాన్ని, వివాహాన్ని వదులుకున్నాడు. ఈ భీష్మ ప్రతిజ్ఞ (భీష్మ ప్రతిజ్ఞ) వల్ల దేవతలు ఆయనను భీష్ముడు అన్నారు, తండ్రి ఆయనకు **స్వచ్ఛంద మరణం** (ఇచ్చా మరణం) వరం ఇచ్చాడు. మొదట గంగ విద్య నేర్పింది; ఆయన అస్త్ర గురువు **పరశురాముడు**. అంబ విషయంలో ఆయన పరశురామునితో పోరాడాడు, ఇద్దరిలో ఎవరూ గెలవలేదు. పూర్వజన్మలో ఆయన **వశిష్ఠుని** ఆవు **నందిని** దొంగిలించిన వసువు **ద్యౌ (ప్రభాసుడు)**; ఆ శాపం వల్లే ఎనిమిది మంది వసువులు మనుషులుగా పుట్టాల్సి వచ్చింది. వారిని విముక్తం చేసేందుకు గంగ మొదటి ఏడుగురినీ పుట్టగానే నదిలో ముంచింది; ఎనిమిదో బిడ్డ దగ్గర శంతనుడు ఆమెను అడ్డుకున్నాడు.

వ్యాసుడు. నల్లని రంగు వల్ల **కృష్ణుడు**, ద్వీపంలో పుట్టడం వల్ల **ద్వైపాయనుడు** అని పిలిచారు. **వేదాలను** నాలుగుగా **విభజించడం (వ్యాసం చేయడం)** వల్ల **వ్యాసుడు** అనే పేరు వచ్చింది. ఆయన శిష్యులు: **పైలుడు** (ఋగ్వేదం), **వైశంపాయనుడు** (యజుర్వేదం), **జైమిని** (సామవేదం), **సుమంతుడు** (అథర్వవేదం). ఆయన కుమారుడు **శుకుడు**. వ్యాసుడు చెబుతుంటే **గణేశుడు** ఈ ఇతిహాసాన్ని రాశాడని సంప్రదాయం.

కుంతి మంత్రం. బాలికగా ఉన్న కుంతికి **దుర్వాస** మహర్షి ఏ దేవుడినైనా పిలవగలిగే మంత్రం ఇచ్చాడు. ఆమె దాన్ని **సూర్యునిపై** పరీక్షించింది, కర్ణుడు పుట్టాడు; ఆమె అతన్ని ఒక పెట్టెలో పెట్టి నదిలో వదిలింది. తర్వాత ముగ్గురు కుమారుల కోసం దాన్ని వాడింది, మాద్రికి నేర్పింది; మాద్రి అశ్వినీ దేవతలను పిలిచింది.

పాండురాజుకు శాపం. భార్యతో కలిసి జింక రూపంలో ఉన్న **కిందమ** మునిపై పాండురాజు బాణం వేశాడు. భార్యను కౌగిలించుకుంటే మరణిస్తావని ముని శపించాడు. మాద్రితో అలాగే పాండురాజు మరణించాడు, మాద్రి అతని చితిలో ప్రవేశించింది (సహగమనం); ఐదుగురినీ కుంతి పెంచింది.

గాంధారి 100 మంది కుమారులు. ఆమె రెండేళ్లు ఒక మాంసపు ముద్దను మోసింది; **వ్యాసుని** సలహాతో దాన్ని విభజించి నేతి కుండల్లో ఉంచగా 100 మంది కుమారులు, దుస్సల పుట్టారు. భర్త అంధత్వాన్ని పంచుకోవడానికి గాంధారి కళ్లకు గంతలు కట్టుకుంది.

రాకుమారుల బాల్యం.

- దుర్యోధనుడు **భీమునికి** విషం పెట్టి గంగలో పడేశాడు; అతడు **నాగలోకానికి** చేరగా పాము కాట్లు విషాన్ని హరించాయి, నాగులు అతనికి మరింత బలం ఇచ్చారు.
- ద్రోణుని గురి పరీక్ష: మిగతావారు చెట్టు, పక్షి కనిపిస్తున్నాయన్నారు; **అర్జునునికి పక్షి కన్ను** మాత్రమే కనిపించింది. నదిలో ద్రోణుని ఒక **మొసలి** పట్టుకోగా అర్జునుడు దాన్ని బాణాలతో కొట్టాడు, ద్రోణుడు అతనికి ప్రత్యేక దివ్యాస్త్రాలు ఇచ్చాడు.
- **భీముడు, దుర్యోధనుడు** గదాయుద్ధంలో నిపుణులయ్యారు (బలరాముని శిష్యులు); **అర్జునుడు** విలువిద్యలో. రెండు చేతులతోనూ బాణం వేయగలడు కాబట్టి అర్జునుడు **సవ్యసాచి**.
- అస్త్ర ప్రదర్శనలో అర్జునునితో ద్వంద్వ యుద్ధానికి ముందు **కృపాచార్యుడు** కర్ణుని వంశం అడిగాడు; దుర్యోధనుడు అతనికి **అంగ రాజ్యానికి** పట్టం కట్టి సమాధానం ఇచ్చాడు.

కర్ణుని జీవితం. బ్రాహ్మణుడని భావించి **పరశురాముడు** అతనికి విద్య నేర్పాడు; నిజం బయటపడినప్పుడు, అత్యంత అవసరమైనప్పుడు **బ్రహ్మాస్త్రం** మర్చిపోతావని పరశురాముడు శపించాడు. పొరపాటున తన ఆవును చంపినందుకు ఒక బ్రాహ్మణుడు, యుద్ధంలో అతని **రథ చక్రం** భూమిలో కూరుకుపోతుందని శపించాడు. బ్రాహ్మణ వేషంలో వచ్చిన ఇంద్రుడు అతని కవచకుండలాలు తీసుకొని, ఒక్కసారి మాత్రమే వాడగలిగే **వాసవీ శక్తి** ఆయుధం ఇచ్చాడు. సూర్యుని (వికర్తనుడు) కుమారుడు కాబట్టి అతడు **వైకర్తనుడు**; ఈ పేరును తన కవచాన్ని "కోసి ఇచ్చినవాడు" అని కూడా అర్థం చెబుతారు.

ద్రౌపది స్వయంవరం. ద్రుపదుడు తిరిగే లక్ష్మ్యాన్ని (మత్స్యయంత్రం), చాలా బిగువైన విల్లును ఏర్పాటు చేశాడు. బ్రాహ్మణ వేషంలో ఉన్న అర్జునుడు గెలిచాడు. కుంతి మాటతో ("తెచ్చినదాన్ని పంచుకోండి") ద్రౌపది ఐదుగురినీ వివాహమాడింది. **యాజ, ఉపయాజ** మునులు చేసిన యజ్ఞం నుండి ద్రుపదుడు ద్రౌపది, ధృష్టద్యుమ్నులను పొందాడు; ధృష్టద్యుమ్నుడు ద్రోణుని చంపడానికే పుట్టాడని ఆకాశవాణి చెప్పింది.

ద్రోణుడు, ద్రుపదుడు. బాల్యంలో ఇద్దరూ కలిసి చదువుకున్నారు. రాజైన తర్వాత ద్రుపదుడు ద్రోణుని పేద బ్రాహ్మణుడని అవమానించాడు. ద్రోణుడు శిష్యులను గురుదక్షిణ అడిగాడు: కౌరవులు విఫలమయ్యారు, తర్వాత **అర్జునుడు** ద్రుపదుని బంధించాడు, ద్రోణుడు **ఉత్తర పాంచాల** (అహిచ్ఛత్రం) తీసుకొని **దక్షిణ పాంచాల** (కాంపిల్యం) ద్రుపదునికి వదిలాడు. ఈ వైరం యుద్ధం వరకు సాగుతుంది.

శిఖండి. అంబ భీష్ముని నిందించి, తపస్సు చేసి, అతని మరణానికి తానే కారణమవుతానని శివుని నుండి వరం పొందింది. ద్రుపదునికి ఆడపిల్లగా (**శిఖండిని**) మళ్ళీ పుట్టి, **స్థానాకర్ణుడు** అనే యక్షునితో లింగాన్ని మార్చుకుంది. స్త్రీగా పుట్టినవారితో భీష్ముడు యుద్ధం చేయడు, ఇదే యుద్ధం 10వ రోజును నిర్ణయించింది.

విరాటుని కొలువులో సంవత్సరం. మహారాణి **సుదేష్ఠ** సోదరుడు, మత్స్య సేనాధిపతి **కీచకుడు** సైరంద్రిని వేధించాడు; **భీముడు (బల్లవుడు)** అతన్ని చంపాడు. **త్రిగర్త** రాజు **సుశర్మ** దక్షిణం నుండి విరాటుని గోవులను అపహరించాడు; కౌరవులు ఉత్తరం నుండి దాడి చేసినప్పుడు **బృహన్నల** రాకుమారుడు **ఉత్తరుని** (ఉత్తర కుమారుడు) తో బయల్దేరింది; ఉత్తరుడు ధైర్యం కోల్పోగా అర్జునుడు యుద్ధం చేశాడు, ఉత్తర కుమారుడు రథం నడిపాడు.

పరీక్షిత్తు, జనమేజయుడు. మౌనవ్రతంలో ఉన్న **శమీక** మునిపై పరీక్షిత్తు చచ్చిన పామును వేశాడు; శమీకుని కుమారుడు **శృంగి** ఏడు రోజుల్లో **తక్షకుడు** రాజును చంపుతాడని శపించాడు, అలాగే జరిగింది. తండ్రి మరణానికి ప్రతీకారంగా **జనమేజయుడు** సర్పయాగం చేశాడు. **జరత్కారు** మహర్షికి, **వాసుకి** సోదరి అయిన నాగకన్యకు పుట్టిన **ఆస్తికుడు** దాన్ని ఆపాడు.

శ్రీకృష్ణుని కుటుంబం. ఉగ్రసేనుని కుమారుడు **కంసుడు** మధురను పాలించాడు; దేవకి అతనికి వరుసకు సోదరి. కంసుని భార్యలు **అస్తి, ప్రాప్తి, జరాసంధుని** కుమార్తెలు. శ్రీకృష్ణుడు అవంతి (ఉజ్జయిని)లో **సాందీపని** వద్ద చదువుకున్నాడు. జరాసంధుడు మధురపై మళ్ళీ మళ్ళీ దాడి చేయడంతో శ్రీకృష్ణుడు యాదవులను **ద్వారక**కు తరలించాడు. ఆయన ముఖ్య రాణుల్లో **రుక్మిణి** (విదర్భ, **రుక్మి** సోదరి), **సత్యభామ** (**సత్రాజిత్తు** కుమార్తె), **జాంబవతి** ఉన్నారు. బలరాముని భార్య **రేవతి**. **కృతవర్మ** (ఒక యాదవుడు) కౌరవుల పక్షాన పోరాడాడు; **సాత్యకి** (యుయుధానుడు, వృష్ణి వంశీయుడు, అర్జునుని శిష్యుడు) పాండవుల పక్షాన పోరాడాడు.

శిశుపాలుడు. అతను శ్రీకృష్ణునికి మేనత్త కొడుకు; శ్రీకృష్ణుడు రుక్మిణిని తీసుకుపోక ముందు ఆమెను శిశుపాలునికి ఇవ్వాలనుకున్నారు. శిశుపాలుని తల్లికి శ్రీకృష్ణుడు **100 తప్పులు** క్షమిస్తానని మాట ఇచ్చాడు. యుధిష్ఠిరుని **రాజసూయ యాగం**లో శ్రీకృష్ణునికి ప్రథమ గౌరవం (**అగ్రపూజ**) ఇవ్వడాన్ని శిశుపాలుడు వ్యతిరేకించి, హద్దు దాటి అవమానించాడు; శ్రీకృష్ణుడు **సుదర్శన చక్రంతో** అతన్ని చంపాడు. భాగవతం ప్రకారం శిశుపాలుడు, దంతవక్త్రుడు వైకుంఠ ద్వారపాలకులైన **జయవిజయుల** మూడో జన్మ (**హిరణ్యాక్షుడు-హిరణ్యకశిపుడు**, రావణుడు-కుంభకర్ణుడు తర్వాత). అతని కుమారుడు **ధృష్టకేతుడు** తర్వాత పాండవుల పక్షాన పోరాడాడు.

దేవాంశతో పుట్టినవారు (ఆది పర్వం).

పాత్ర	ఎవరి అంశ	పాత్ర	ఎవరి అంశ
శ్రీకృష్ణుడు	విష్ణువు	బలరాముడు	ఆదిశేషుడు
భీష్ముడు	ఒక వసువు	ద్రోణుడు	బృహస్పతి
కర్ణుడు	సూర్యుడు	విదురుడు	యముడు (ధర్మదేవత)

ఇతర రాజులు.

రాజ్యం	రాజు	కథతో సంబంధం
మగధ	జరాసంధుడు; కుమారుడు సహదేవుడు	రాజసూయానికి ముందు భీముడు జరాసంధుని చంపాడు; అతని కుమారుడు సహదేవునికి పట్టం కట్టారు

రాజ్యం	రాజు	కథతో సంబంధం
గాంధారి	సుబలుడు; శకుని; ఉలూకుడు	గాంధారి తండ్రి, సోదరుడు; శకుని కుమారుడు ఉలూకుడు దుర్యోధనుని రాయబారి; ఇద్దరినీ సహదేవుడు చంపాడు
మద్ర	శల్యుడు	మాద్ర సోదరుడు; కౌరవుల పక్షాన పోరాడాడు
మత్స్య	విరాటుడు	అజ్ఞాతవాసంలో పాండవులకు ఆశ్రయం; ఉత్తర, ఉత్తర కుమారుల తండ్రి
సింధు	సైంధవుడు	వృద్ధక్షత్రుని కుమారుడు; దుస్సల భర్త; ద్రౌపదిని అపహరించేందుకు ప్రయత్నించాడు
ప్రాగ్జ్యోతిషం	భగదత్తుడు	నరకుని కుమారుడు; వీనుగు సుప్రతీకం ; అతని తర్వాత కుమారుడు వజ్రదత్తుడు పాలించాడు
త్రిగర్త	సుశర్మ	విరాటుని గోవులను అపహరించాడు; సంశస్త్రకులకు నాయకుడు
హైహయ	కార్తవీర్యార్జునుడు	కృతవీర్యుని కుమారుడు; పరశురాముని చేతిలో హతుడు

తెలుసుకోవాల్సిన ఇతర పేర్లు. యుధిష్ఠిరుడు: **ధర్మరాజు, అజాతశత్రువు.** భీముడు: **వృకోదరుడు.** అర్జునుని పది పేర్లు (విరాట పర్వంలో ఉత్తరునికి స్వయంగా చెబుతాడు): **అర్జునుడు, ఫల్గుణుడు, జిష్ణువు, కిరీటీ, శ్వేతవాహనుడు, బీభత్సుడు, విజయుడు, కృష్ణుడు, సవ్యసాచి, ధనంజయుడు;** ఆయన **పార్థుడు** (పృథ కుమారుడు) కూడా. దుర్యోధనుడు: **సుయోధనుడు;** అతని కుమారుడు **లక్ష్మణకుమారుడు.** కుంతి: **పృథ** (అందుకే ఆమె కుమారులు పార్థులు). కర్ణుడు: **రాధేయుడు, నైకర్తనుడు, అంగరాజు.** భీష్ముడు: **దేవవ్రతుడు, గాంగేయుడు, శాంతనవుడు.**

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- **ఆంధ్ర మహాభారతాన్ని కవిత్రయం** రచించింది: **నన్నయ** (ఆది, సభా, అరణ్య పర్వంలో కొంత భాగం; రాజమహేంద్రవరంలో **రాజరాజ నరేంద్రుని** ఆస్థానంలో, 11వ శతాబ్దం), **తిక్కన** (విరాట నుండి స్వర్ణారోహణ వరకు 15 పర్వాలు, నెల్లూరు, 13వ శతాబ్దం), **ఎఱ్ఱన** (అరణ్య పర్వంలో మిగిలిన భాగం, 14వ శతాబ్దం).
- **మారుపేర్ల తెలుగు రూపాలు** (తిక్కన విరాట పర్వం నుండి, విస్తృతంగా ప్రదర్శించబడతాయి): యుధిష్ఠిరుడు **కంకుభట్టు,** భీముడు **వలలుడు,** అర్జునుడు **బృహన్నల,** నకులుడు **దామగ్రంథి,** సహదేవుడు **తంత్రీపాలుడు,** ద్రౌపది **సైరంధ్రి,** ఇంకా **కీచకుడు.** 2026 పేపర్ తెలుగు అనువాదం ఇలాంటి రూపాలనే వాడింది.
- **ఇంద్రకీలాద్రి, విజయవాడ.** అర్జునుని తపస్సు, శివునితో కిరాత యుద్ధం **కనకదుర్గ** ఆలయం ఉన్న **ఇంద్రకీలాద్రి** కొండపైనే జరిగాయని స్థానిక సంప్రదాయం; నగరం పేరు **విజయుని** (అర్జునుని) పేరుతో ముడిపడి ఉంది. అదే కొండపై ఉన్న మల్లేశ్వర స్వామి ఆలయాన్ని కూడా అదే సంప్రదాయం అర్జునునితో ముడిపెడుతుంది.
- **ద్రౌపది ఆరాధన.** తమిళ ప్రాంతంలో, దానికి ఆనుకొని ఉన్న చిత్తూరు జిల్లా ప్రాంతాల్లో ద్రౌపదిని దేవతగా పూజిస్తారు, అగ్నిగుండ ప్రవేశ ఉత్సవాలు జరుపుతారు.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "భీష్ముని అసలు పేరు గాంగేయుడు." ✓ ఆయన జన్మనామం **దేవవ్రతుడు; గాంగేయుడు** అంటే గంగ కుమారుడు.

X "కృపుడు ద్రోణునికి మామ." ✓ ద్రోణుడు కృపుని సోదరి **కృపిని** వివాహమాడాడు, కాబట్టి కృపుడు ఆయనకు **బావమరిది.**

X "అర్జునుడు పరశురాముని వద్ద అస్త్రవిద్య నేర్చాడు." ✓ అర్జునునికి **ద్రోణుడు** నేర్పాడు. పరశురాముడు **ద్రోణుడు, భీష్ముడు, కర్ణుడు**లకు నేర్పాడు.

X "వ్యాసుని తల్లిదండ్రులు శంతనుడు, సత్యవతి." ✓ **పరాశరుడు, సత్యవతి.** విచిత్రవీర్యుడు ఆయన సవతి సోదరుడు, కుమారుడు కాదు.

X "దుస్సల ద్రౌపది సోదరి." ✓ **దుస్సల** కౌరవుల ఏకైక సోదరి, సైంధవుని భార్య.

X "నకులుడు తంతుపాలుడు." ✓ **సహదేవుడు** తంతుపాలుడు (గోపాలకుడు); నకులుడు **గ్రంథికుడు** (అశ్వలు).

X "తుర్వసుడు శర్మిష్ఠ కుమారుడు." ✓ దేవయానికి **యదువు**, **తుర్వసుడు** పుట్టారు; శర్మిష్ఠకు ద్రుహ్యుడు, అనువు, **పూరుడు**.

X "అభిమన్యుడు ఉపపాండవుల్లో ఒకడు." ✓ ఉపపాండవులు ద్రౌపది ఐదుగురు కుమారులు; అభిమన్యుడు **సుభద్ర** కుమారుడు. ద్రౌపదికి భీముని ద్వారా పుట్టిన కుమారుడు **సుతసోముడు** (కోర్సు పుస్తకం "శ్రుతసోముడు" అని ముద్రించింది).

X "వజ్రాడు శ్రీకృష్ణుని మనుమడు" (కోర్సు పుస్తకం ఇలాగే చెబుతుంది). ✓ వజ్రాడు **అనిరుద్ధుని** కుమారుడు, శ్రీకృష్ణుని **మునిమనుమడు**.

X "కృతవర్మ పాండవుల పక్షాన పోరాడాడు." ✓ **సాత్యకి** పాండవుల పక్షాన పోరాడాడు; **కృతవర్మ** కౌరవుల పక్షం చేరాడు.

X "కుంతి శ్రీకృష్ణుని సోదరి." ✓ కుంతి శ్రీకృష్ణుని తండ్రి **వసుదేవుని** సోదరి; **సుభద్ర** శ్రీకృష్ణుని సోదరి.

త్వరిత పునశ్చరణ

- చంద్రవంశం: పురూరవుడు → నహుషుడు → యయాతి → పూరుడు (కురువులు), యదువు (యాదవులు); ప్రతీపుడు → దేవాపి, బాహ్లికుడు, శంతనుడు.
- శంతనుడు + గంగ → భీష్ముడు (దేవవ్రతుడు, గాంగేయుడు); + సత్యవతి (మత్స్యగంధి, యోజనగంధి) → చిత్రాంగదుడు, విచిత్రవీర్యుడు.
- పరాశరుడు + సత్యవతి → వ్యాసుడు; వ్యాసుడు → ధృతరాష్ట్రుడు (అంధుడు), పాండురాజు (పాలిపోయినవాడు), విదురుడు.
- పాండవులు: ధర్మదేవత, వాయుదేవుడు, ఇంద్రుడు (కుంతి); అశ్వినీ దేవతలు (మార్తి). కర్ణుడు: సూర్యుడు, అంగ రాజు; కుమారుడు వృషసేనుడు.
- ద్రౌపది (అయోనిజ, కృష్ణ), ధృష్టద్యుమ్నుడు ద్రుపదుని యజ్ఞ అగ్ని నుండి జననం; శిఖండి = మళ్ళీ పుట్టిన అంబ (స్థానాకర్ణుడు).
- ఉపపాండవులు: ప్రతివింధ్యుడు, సుతసోముడు, శ్రుతకీర్తి, శతానీకుడు, శ్రుతసేనుడు.
- గురువులు: కృపుడు (గౌతమ వంశం), తర్వాత ద్రోణుడు (బృహస్పతి అంశ); ఏకలవ్యుని ఏడు బాణాలు, బొటనవేలు.
- కచ-దేవయాని (వృతసంజీవని); దేవయానిని బావి నుండి యయాతి బయటికి లాగాడు; శకుంతల = విశ్వామిత్రుడు + మేనక.
- రుక్మిణి → ప్రద్యుమ్నుడు → అనిరుద్ధుడు (ఉప) → వజ్రాడు; జాంబవతి → సాంబుడు.
- శృంగి శాపంతో పరీక్షిత్తును తక్షకుడు చంపాడు; జనమేజయుని సర్పయాగాన్ని ఆస్తికుడు ఆపాడు.

3 కురుక్షేత్ర యుద్ధం, ఇతిహాసంలోని ప్రదేశాలు

కురుక్షేత్ర యుద్ధం 7 పాండవ, 11 కౌరవ అక్షౌహిణుల (akshauhini) మధ్య 18 రోజులు సాగింది; కౌరవ సేనకు వరుసగా భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుడు, శల్యుడు నాయకత్వం వహించారు; ఇరుపక్షాల్లోనూ కొద్దిమంది యోధులే బతికారు.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- యుద్ధభూమి:** కురుక్షేత్రం (గీత మొదటి శ్లోకంలో **ధర్మక్షేత్రం** అని పిలిచారు), నేటి **హర్యానా**లో. దీని పవిత్ర కేంద్రం **శమంతపంచకం**; అక్కడ పరశురాముడు క్షత్రియుల రక్తంతో ఐదు సరస్సులను నింపాడు.
- కాలవ్యవధి: 18 రోజులు.** ఇతిహాసంలో 18 పర్వాలు, గీతలో 18 అధ్యాయాలు, యుద్ధంలో 18 అక్షౌహిణులు.
- సేనలు:** పాండవులు **7 అక్షౌహిణులు**, కౌరవులు **11**. ఒక అక్షౌహిణి = 21,870 రథాలు, 21,870 ఏనుగులు, 65,610 అశ్వికులు, 1,09,350 పదాతి సైనికులు.
- శాంతి రాయబారి:** పాండవుల తరపున **శ్రీకృష్ణుడు హస్తినాపురం** వెళ్లాడు (ఉద్యోగ పర్వం). యుధిష్ఠిరుడు మొదట సంజయుని ద్వారా పంపి, శ్రీకృష్ణుడు గట్టిగా అడిగిన పాండవుల కనీస కోరిక కేవలం **ఐదు గ్రామాలు: అవిస్థలం** (అవికస్థలం), **వృకస్థలం, మాకంది, వారణావతం**, ఇంకా ఏదో ఒకటి. నూది మోపినంత నేల కూడా ఇవ్వనని దుర్యోధనుడు తిరస్కరించాడు.
- ద్వారకలో ఎంపిక:** అర్జునుడు సారథిగా **నిరాయుధుడైన శ్రీకృష్ణుని** ఎంచుకున్నాడు; దుర్యోధనుడు శ్రీకృష్ణుని సేన **నారాయణీ సేన**ను ఎంచుకున్నాడు. **బలరాముడు** తటస్థంగా ఉండి **సరస్వతీ** నది వెంట తీర్థయాత్రకు వెళ్లాడు.
- పాండవ సర్వసేనాధిపతి:** 18 రోజులూ **ధృష్టద్యుముడు**. యుద్ధానికి ముందు పాండవ శిబిరం: మత్స్య దేశంలోని **ఉపప్లావ్యం**.
- కౌరవ సేనాధిపతులు:**

సేనాధిపతి	రోజులు	నాయకత్వం ఎలా ముగిసింది
భీష్ముడు	1-10	శిఖండిని ముందుంచి అర్జునుడు వేసిన బాణాలకు పతనం
ద్రోణుడు	11-15	ధృష్టద్యుముడు తల నరికాడు
కర్ణుడు	16-17	అర్జునుని చేతిలో మరణం
శల్యుడు	18	యుధిష్ఠిరుని చేతిలో మరణం

- భగవద్గీత:** మొదటి రోజుకు ముందు శ్రీకృష్ణుడు అర్జునునికి బోధించాడు, **భీష్మ పర్వం**లో; ధృతరాష్ట్రునికి **సంజయుడు** వివరించాడు. మొదట శంఖం ఊదినది **భీష్ముడు**.
- 10వ రోజు:** **భీష్ముడు** పడిపోయి **అంపశయ్య** (శరశయ్య)పై, మరణం కోసం **ఉత్తరాయణం** వరకు నిరీక్షించాడు.
- 13వ రోజు:** **అభిమన్యుడు** ద్రోణుని **పద్మవ్యాహం** (చక్రవ్యాహం)లోకి ప్రవేశించి హతుడయ్యాడు; వ్యూహ ద్వారం వద్ద **సైంధవుడు** (జయద్రథుడు) మిగతా పాండవులను అడ్డుకున్నాడు.
- 14వ రోజు:** సూర్యాస్తమయానికి ముందే అర్జునుడు **సైంధవుని** చంపాడు. ఆ రాత్రి **కర్ణుడు వాసవీ శక్తితో ఘటోత్కచుని** చంపాడు.
- 15వ రోజు:** "అశ్వత్థామ మరణించాడు" అని విన్న తర్వాత **ద్రోణుడు ధృష్టద్యుముని** చేతిలో హతుడయ్యాడు. ఆ రోజు ద్రోణుడు **ద్రుపదుని, విరాటుని** చంపాడు.
- ద్రోణుని మరణం తర్వాత కర్ణుడు సేనాధిపతి అయ్యాడు.** 17వ రోజు భూమిలో కూరుకుపోయిన రథ చక్రాన్ని విడిపిస్తుండగా **అర్జునుడు కర్ణుని** చంపాడు. కర్ణుని సారథి **శల్యుడు**.
- భీముడు 17వ రోజు దుశ్శాసనుని** చంపాడు (ప్రతిజ్ఞ చేసినట్లు అతని రక్తం తాగాడు), గాంధారి వంద మంది కుమారులనూ చంపాడు, చివరిగా **దుర్యోధనుని**; 18వ రోజు గదతో అతని **తొడ** విరగొట్టాడు. (వైశ్య స్త్రీ కుమారుడు

యుయుత్సుడు పక్షం మారి బతికాడు.)

- **18వ రోజు:** శల్యుడు యుధిష్ఠిరుని చేతిలో, శకుని, అతని కుమారుడు ఉలూకుడు సహదేవుని చేతిలో, సుశర్మ అర్జునుని చేతిలో మరణించారు. శమంతపంచకంలో జరిగిన చివరి ద్వంద్వ యుద్ధానికి ముందు దుర్యోధనుడు ద్వైపాయన సరస్సులో దాక్కున్నాడు.
- **రాత్రి దాడి** (సౌప్తిక పర్వం): కృపడు, కృతవర్మలతో కలిసి అశ్వత్థామ నిద్రిస్తున్న ధృష్టద్యుమ్నుని, శిఖండిని, ఐదుగురు ఉపపాండవులను చంపాడు.
- **శంఖాలు** (గీత, 1వ అధ్యాయం):

యోధుడు	శంఖం
శ్రీకృష్ణుడు	పాంచజన్యం
అర్జునుడు	దేవదత్తం
భీముడు	పౌండ్రం
యుధిష్ఠిరుడు	అనంతవిజయం
నకులుడు	సుఘోషం
సహదేవుడు	మణిపుష్పకం

- **బతికినవారు:** పాండవ పక్షం: ఐదుగురు పాండవులు, శ్రీకృష్ణుడు, సాత్యకి (పక్షం మారిన యుయుత్సుడు కూడా).
కౌరవ పక్షం: అశ్వత్థామ, కృపడు, కృతవర్మ. కీ ఒక్క కౌరవ పక్ష జీవించిన వ్యక్తిని అడిగితే, సమాధానం అశ్వత్థామ.

వివరణ

యుద్ధానికి ముందు. 13 ఏళ్ల వనవాసం తర్వాత పాండవులు ఉపస్థావ్యంలో సమావేశమయ్యారు. ద్రుపదుని పురోహితుడు వారి మొదటి రాయబారిగా వెళ్లాడు, తర్వాత ధృతరాష్ట్రుని తరపున సంజయుడు వచ్చాడు, ఆ తర్వాత శ్రీకృష్ణుడే స్వయంగా వెళ్లాడు. కౌరవ సభలో దుర్యోధనుడు బంధించబోయినప్పుడు శ్రీకృష్ణుడు తన విశ్వరూపం చూపాడు. శ్రీకృష్ణుడు కర్ణుని కూడా కలిసి అతను కుంతి కుమారుడని చెప్పాడు; కర్ణుడు దుర్యోధనునికే విధేయుడిగా ఉన్నాడు. తర్వాత కుంతి కర్ణుని కలిసి, తనకు ఐదుగురు కుమారులు మిగిలేలా అర్జునుడు తప్ప మిగిలిన తన కుమారులను వదిలేస్తానని మాట తీసుకుంది (ప్రజాకథనాలు రెండో మాటను కూడా చేరుస్తాయి: నాగాస్త్రం ఒక్కసారే ప్రయోగించడం). మార్ది సోదరుడు శల్యుడు పాండవులతో చేరేందుకు బయలుదేరాడు, కానీ దారిలో దుర్యోధనుని ఆతిథ్యానికి లొంగిపోయాడు. పాండవ సేనను నాశనం చేయడానికి ఎంత కాలం పడుతుందని అడిగితే భీష్ముడు, ద్రోణుడు ఒక నెల, కృపడు రెండు నెలలు, కర్ణుడు ఐదు రోజులు అన్నారు. నియమాలు అంగీకరించారు: సూర్యాస్తమయానికి యుద్ధం ఆపాలి, సమానులు సమానులతో పోరాడాలి, లొంగిపోయినవారిని, పారిపోయేవారిని, నిరాయుధులను, సారథులను, వాద్యకారులను వదిలేయాలి.

యుద్ధం, రోజు వారీగా.

రోజు	వ్యూహాలు (కౌరవ / పాండవ)	ముఖ్య ఘటనలు
1	—	అర్జునుని విషాదం, గీత; విరాటుని కుమారుడు ఉత్తరుడు శల్యుని చేతిలో హతుడు
2	— / క్రౌంచ	అర్జునుడు భీష్ముని ఎదుర్కొన్నాడు; భీముడు కళింగ సేనను చెదరగొట్టాడు
3	గరుడ / అర్థచంద్ర	భీముని దాడికి దుర్యోధనుడు మూర్ఛపోయాడు; శ్రీకృష్ణుడు భీష్మునిపైకి దూకాడు (9వ రోజు మళ్ళీ)
5	మకర / శ్వేన	భీష్ముడు, ద్రోణుడు పాండవులను ఒత్తిడి చేశారు

రోజు	వ్యాహాలు (కొరవ / పాండవ)	ముఖ్య ఘటనలు
6	— / మకర	భీముని కాపాడేందుకు ధృష్టద్యుమ్నుడు ప్రమోహనాస్తం వాడాడు
7	మండల / వజ్ర	విరాటుని కుమారుడు శంఖుడు ద్రోణుని చేతిలో హతుడు
8	కూర్మ / శృంగాటక	అర్జునుని కుమారుడు ఇరావంతుడు రాక్షసుడు అలంబుసుని చేతిలో హతుడు
9	సర్వతోభద్ర / —	అలంబుసుని చీకటిని అభిమన్యుడు భాస్కరాస్తంతో తొలగించాడు
10	—	భీష్ముని పతనం
11	శకట / క్రౌంచ	ద్రోణుడు సేనాధిపతి అయ్యాడు
12	—	యుధిష్ఠిరుని కాపాడేందుకు ఉంచిన సత్యజిత్తు ద్రోణుని చేతిలో హతుడు; భగదత్తుడు హతుడు
13	పద్మ (చక్ర)	అభిమన్యుని మరణం
14	శకట, పద్మ, సూచీ (లోపలిది)	సైంధవుడు, భూరిశ్రవుడు; రాత్రి: ఘటోత్కచుడు
15	—	ద్రుపదుడు, విరాటుడు, తర్వాత ద్రోణుడు హతులు; నారాయణాస్తం
16	మకర (కర్ణుడు) / అర్ధచంద్ర	కర్ణుని నాయకత్వం
17	—	దుశ్శాసనుడు, వృషసేనుడు, తర్వాత కర్ణుడు హతులు
18	సర్వతోభద్ర (శల్యుడు) / త్రిముఖ	శల్యుడు, శకుని, సుశర్మ హతులు; గదాయుద్ధం

భీష్ముని పది రోజులు. భీష్ముడు తనను చిన్నచూపు చూసినందున, ఆయన నాయకత్వంలో యుద్ధం చేయనని కర్ణుడు తిరస్కరించాడు. ధర్మయుద్ధంలో భీష్ముని ఓడించలేరు, కాబట్టి పాండవుల కోరిక మేరకు తనను ఎలా పడగొట్టవచ్చో ఆయనే చెప్పాడు: స్త్రీగా పుట్టిన శిఖండితో ఆయన పోరాడడు. **10వ రోజు** శిఖండి వెనక నుండి అర్జునుడు ఆయనపై బాణాలు వేశాడు. భీష్ముడు బాణాలపై పడుకున్నాడు; మెత్తని తలగడలు వద్దనగా అర్జునుడు నేలలోకి **మూడు బాణాలు** వేసి తలగడ చేశాడు, బాణంతో భూమి నుండి నీరు తెప్పించాడు. **ఉత్తరాయణం** కోసం ఆయన **58 రాత్రులు** నిరీక్షించాడు, యుధిష్ఠిరునికి బోధించాడు (శాంతి, అనుశాసన పర్వాలు, విష్ణు సహస్రనామ స్తోత్రం సహా), **మాఘ శుద్ధ అష్టమి (భీష్మాష్టమి)** నాడు మరణించాడు.

ద్రోణుని ఐదు రోజులు. యుధిష్ఠిరుని ప్రాణాలతో పట్టుకోవాలని దుర్యోధనుడు కోరాడు.

- **12వ రోజు: సంశప్తకులు (సుశర్మ** నాయకత్వంలో గెలుపు లేదా మరణం అని ప్రమాణం చేసిన త్రిగర్త యోధులు) అర్జునుని దూరంగా లాక్కెళ్లారు. అర్జునుడు ప్రార్థ్యోతిష రాజు **భగదత్తుని**, అతని ఏనుగు **సుప్రతీకాన్ని** చంపాడు; భగదత్తుని **వైష్ణవాస్త్రాన్ని** శ్రీకృష్ణుడు తన ఛాతిపై స్వీకరించగా అది హారంగా మారింది.
- **13వ రోజు:** అభిమన్యునికి పద్మవ్యాహంలోకి ప్రవేశించడం తెలుసు, బయటకు రావడం తెలియదు. శివుని వరంతో **సైంధవుడు** మిగతా పాండవులను అడ్డుకున్నాడు. లోపల అభిమన్యుడు దుర్యోధనుని కుమారుడు **లక్ష్మణకుమారుని** చంపాడు. అతన్ని నిరాయుధుని చేసేందుకు **కర్ణుడు వెనక నుండి అతని విల్లు తెంచాడు**, కృతవర్మ గుర్రాలను, కృపుడు సారథులను చంపారు; **దుశ్శాసనుని కుమారుడు** గదతో చివరి దెబ్బ కొట్టాడు. మరుసటి సూర్యాస్తమయానికల్లా సైంధవుని చంపుతానని, లేదంటే **అగ్నిప్రవేశం** చేస్తానని అర్జునుడు ప్రతిజ్ఞ చేశాడు.
- **14వ రోజు:** ద్రోణుడు సైంధవుని శకట, పద్మ, లోపలి **సూచీ** వ్యాహాల వెనక దాచాడు. అలసిన సాత్యకిని **భూరిశ్రవుడు (సోమదత్తుని** కుమారుడు) జాట్లు పట్టి లాగాడు; అర్జునుడు దూరం నుండి అతని చేయి నరికాడు, సాత్యకి అతని తల నరికాడు. శ్రీకృష్ణుడు తన యోగమాయతో కృత్రిమ సూర్యాస్తమయం సృష్టించడంతో సైంధవుడు బయటకు వచ్చాడు; అర్జునుడు అతని తల నరికి, దాన్ని అతని తండ్రి **వృద్ధక్షత్తుని** ఒడిలో పడేలా పంపాడు; తన కుమారుని తలను నేలపై పడేసినవాని తల పగిలిపోతుందని వృద్ధక్షత్తుడు శపించి ఉన్నాడు. ఆ రాత్రి ఘటోత్కచుడు రాక్షసులు **అలంబుసుని, అలాయుధుని** చంపాడు; అర్జునుని కోసం దాచుకున్న **వాసవీ శక్తిని** కర్ణుడు **ఘటోత్కచునిపై** వాడాల్సి వచ్చింది, ఇక అర్జునుడు సురక్షితుడని **శ్రీకృష్ణుడు** సంతోషించాడు.

- **15వ రోజు:** భీముడు **అశ్వత్థామ** అనే ఏనుగును చంపి, అశ్వత్థామ చనిపోయాడని అరిచాడు. ద్రోణుడు **యుధిష్ఠిరుని** అడిగాడు; ఆయన "అశ్వత్థామ హతః" అని గట్టిగా, "ఏనుగు" (కుంజరః) అని మెల్లగా అన్నాడు. ఎప్పుడూ నేలకు పైన నడిచే యుధిష్ఠిరుని రథం భూమిని తాకింది. ద్రోణుడు ఆయుధాలు విడిచాడు, **ధృష్టద్యుమ్నుడు** ఆయన తల నరికాడు. కోపోద్రిక్తుడైన **అశ్వత్థామ నారాయణాస్త్రం** ప్రయోగించాడు; అందరూ ఆయుధాలు వదిలి నమస్కరించమని శ్రీకృష్ణుడు చెప్పాడు; మొదట నిరాకరించిన **భీముని** కూడా కిందకు లాగిన తర్వాత అది శాంతించింది.
- **ద్రోణుని నాయకత్వంలో హతలు:** అభిమన్యుడు, సైంధవుడు, భూరిశ్రవుడు, ఘటోత్కచుడు, ద్రుపదుడు, విరాటుడు, చివరికి ద్రోణుడే.

కర్ణుని రెండు రోజులు. అశ్వత్థామ సూచనతో కర్ణుడు సేనాధిపతి అయ్యాడు. **విశ్వకర్మ** చేసిన అతని **విజయ** విల్లు పరశురాముని నుండి వచ్చింది. శ్రీకృష్ణునికి దీటుగా అశ్వవిద్యలో నిపుణుడైన **శల్యుని** సారథిగా ఎంచుకున్నాడు; శల్యుడు మొత్తం సమయం కర్ణుని ఎగతాళి చేశాడు. కర్ణుడు యుధిష్ఠిరుని గాయపరిచాడు; యుధిష్ఠిరుడు అర్జునుని గాండీవాన్ని ఇంకెవరికైనా ఇవ్వమని నిందించాడు; అర్జునుడు కత్తి దూయగా, పెద్దను తీవ్రంగా అవమానించడం అతన్ని చంపడంతో సమానమని శ్రీకృష్ణుడు బోధించాడు. కర్ణుడు అర్జునుని కంఠంపై **నాగాస్త్రం** (బాణంలో ఖాండవ దహనం నుండి అర్జునుని శత్రువైన **అశ్వసేనుడు** అనే సర్పం) ప్రయోగించాడు; శ్రీకృష్ణుడు రథాన్ని భూమిలోకి నొక్కడంతో అది అర్జునుని **కిరీటాన్ని** మాత్రమే తీసుకుపోయింది. అర్జునుడు కర్ణుని కుమారుడు **వృషసేనుని** చంపాడు. కర్ణుని చక్రం కూరుకుపోయినప్పుడు అతను బ్రహ్మాస్త్రం మర్చిపోయాడు (పరశురాముని శాపం); చక్రాన్ని తీస్తుండగా అర్జునుడు **అంజలికాస్త్రంతో** అతన్ని చంపాడు, కర్ణుని శరీరం నుండి వెలువడిన తేజస్సు **సూర్యునిలో** కలిసింది.

చివరి రోజు. అశ్వత్థామ మాటతో శల్యునికి **సరస్వతీ** జలాలతో అభిషేకం చేశారు. శల్యుడు **యుధిష్ఠిరుని** బల్లెం (శక్తి)కు నేలకొరిగాడు; **దుర్యోధనుడు చేకితానుని** చంపాడు; **సహదేవుడు శకునిని, ఉలూకుని** చంపాడు; **అర్జునుడు సుశర్మను** చంపాడు. దుర్యోధనుడు నీటిని స్తంభింపజేసి (**జలస్తంభనం**) **ద్వైపాయన సరస్సు** లోపల దాక్కున్నాడు. పిలుపు రావడంతో అతను **శమంతపంచకంలో భీమునితో** గదాయుద్ధం చేశాడు; శ్రీకృష్ణుని సైగతో భీముడు అతని **తోడపై** కొట్టాడు, తన ప్రతిజ్ఞను, **మైత్రేయ** మహర్షి శాపాన్ని నెరవేర్చాడు. సరస్వతీ తీర్థయాత్ర నుండి తిరిగివచ్చిన, ఇద్దరికీ గురువైన **బలరాముడు** ఈ అన్యాయపు దెబ్బకు ఆగ్రహించాడు. శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుని రథం దిగగానే అది **మంటల్లో కాలిపోయింది:** భీష్ముడు, ద్రోణుడు, కర్ణుల అస్త్రాలు దాన్ని అప్పటికే కాలేసాయి.

రాత్రి దాడి, ఆ తర్వాత. నిద్రిస్తున్న కాకులను ఒక గుడ్లగూబ చంపడం చూసి అశ్వత్థామ రాత్రి దాడికి పథకం వేశాడు. మరణిస్తున్న దుర్యోధనుడు అతన్ని **సేనాధిపతిగా** నియమించాడు. ద్వారం వద్ద కృపుడు, కృతవర్మ కాపలా ఉండగా అతను ధృష్టద్యుమ్నుని, శిఖండిని, ఉపపాండవులను చంపాడు. పాండవులు వెంటాడగా అతను **బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రం** ప్రయోగించాడు; అర్జునుడు తన అస్త్రంతో ప్రతిస్పందించి దాన్ని ఉపసంహరించాడు, కానీ అశ్వత్థామ తన అస్త్రాన్ని **ఉత్తర** గర్భం వైపు మళ్లించాడు. మృత శిశువుగా పుట్టిన **పరీక్షిత్తుకు** శ్రీకృష్ణుడు ప్రాణం పోశాడు, అశ్వత్థామను **3,000 సంవత్సరాలు** తిరుగుతూ ఉండమని శపించాడు. అశ్వత్థామ తన నుదుటిపై ఉన్న **మణిని** వదులుకున్నాడు, అది ద్రౌపదికి చేరింది.

ఆయుధాలు, ధ్వజాలు.

యజమాని	ఆయుధం లేదా చిహ్నం	మూలం
అర్జునుడు	గాండీవం విల్లు; హనుమంతుని ధ్వజం (కపిధ్వజం)	ఖాండవ వనం వద్ద అగ్ని; భీమునికి హనుమంతుడు ఇచ్చిన మాట
అర్జునుడు	పాశుపతాస్త్రం (యుద్ధంలో ఎప్పుడూ వాడలేదు)	కిరాతుని రూపంలో శివుడు
కర్ణుడు	వాసవీ శక్తి; విజయ అనే విల్లు	కవచకుండలాలకు బదులుగా ఇంద్రుడు; పరశురాముడు (విశ్వకర్మ చేసినది)
శ్రీకృష్ణుడు	సుదర్శన చక్రం, కౌమోదకి గద, శార్ఙ్గ ధనుస్సు	ఖాండవ వనం వద్ద లభించాయి (చక్రం, గద)
అశ్వత్థామ	నారాయణాస్త్రం, బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రం	ద్రోణుడు
భగదత్తుడు	వైష్ణవాస్త్రం; ఏనుగు సుప్రతీకం	తండ్రి నరకుని వంశం
దుర్యోధనుడు	సర్ప ధ్వజం (నాగ ధ్వజం)	

ఇతిహాసంలోని ప్రదేశాలు.

ప్రదేశం	ఏం జరిగింది	నేడు
హస్తినాపురం	కురు రాజధాని	మీరట్ జిల్లా, ఉత్తర ప్రదేశ్
ఇంద్రప్రస్థం	ధృతరాష్ట్రం ఇచ్చిన అర్ధరాజ్యం ఖాండవప్రస్థంలో నిర్మించిన పాండవ రాజధాని	ఢిల్లీ
వారణాశతం	లక్క ఇల్లు	బాగ్ పత్ సమీపం, ఉత్తర ప్రదేశ్
ఏకచక్రపురం	పాండవులు బ్రాహ్మణ వేషంలో దాక్కున్నారు; భీముడు బకాసురుని చంపాడు	సంప్రదాయ ప్రదేశాలు వేర్వేరుగా చెబుతారు
కాంపిల్యం	ద్రుపదుని రాజధాని (దక్షిణ పాంచాల); ద్రౌపది స్వయంవరం	ఘరూఖాబాద్ జిల్లా, ఉత్తర ప్రదేశ్
అహిచ్ఛత్రం	ద్రోణుడు తీసుకున్న ఉత్తర పాంచాల	బరేలీ జిల్లా, ఉత్తర ప్రదేశ్
విరాటనగరం	మత్స్య రాజధాని; అజ్ఞాతవాస సంవత్సరం	బైరాట్ (విరాట్ నగర్), ఈశాన్య రాజస్థాన్
ఉపప్లావ్యం	అజ్ఞాతవాసం తర్వాత పాండవ స్థావరం (వనవాస మజిలీ కాదు)	మత్స్య దేశం
కురుక్షేత్రం	యుద్ధం; గీత (సంప్రదాయం ప్రకారం జ్యోతిసర్ వద్ద)	హర్యానా
శమంతపంచకం	భీమ-దుర్యోధనుల గదాయుద్ధం	కురుక్షేత్రం
అంగ (రాజధాని చంప)	కర్ణుని రాజ్యం	భాగల్ పూర్ ప్రాంతం, బిహార్
మగధ (రాజధాని గిరివ్రజం)	జరాసంధుని రాజ్యం	బిహార్ (రాజ్ గిర్)
చేది	శిశుపాలుని రాజ్యం	ఝండేల్ ఖండ్ ప్రాంతం
ప్రాగ్జ్యోతిషం	భగదత్తుని రాజ్యం	అస్సాం (గువాహటి ప్రాంతం)
గాంధార (తక్షశిల)	శకుని రాజ్యం; సంప్రదాయం ప్రకారం జనమేజయుని సర్పయాగం	వాయవ్యం: పెషావర్, తక్షశిల ప్రాంతం, పాకిస్తాన్
మద్ర	శల్యుని రాజ్యం	పంజాబ్
మణిపురం	చిత్రాంగద, బభ్రువాహనుడు	సంప్రదాయం ప్రకారం మణిపూర్ (ఇతర ప్రదేశాలూ చెబుతారు)
ద్వారక	శ్రీకృష్ణుని నగరం	గుజరాత్ తీరం
ప్రభాస	యాదవుల, శ్రీకృష్ణుని అంతం	సోమనాథ్ సమీపం, గుజరాత్
నైమిశారణ్యం	సౌతి శౌనకునికి ఇతిహాసం చెప్పాడు	సీతాపూర్ జిల్లా, ఉత్తర ప్రదేశ్
కామ్యకవనం, ద్వైతవనం	వనవాస కాలపు అడవులు	కురు దేశం
గంధమాదనం	భీముడు హనుమంతుని కలిశాడు (సౌగంధిక పుష్పం)	హిమాలయాలు

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- నెల్లూరుకు చెందిన **తిక్కన సోమయాజి** (13వ శతాబ్దం) తెలుగు మహాభారతాన్ని **విరాట పర్వం నుండి చివరి వరకు** రచించాడు, కాబట్టి చాలా మంది తెలుగు పాఠకులకు తెలిసిన యుద్ధ పర్వాలన్నీ ఆయనవే. ఆయన **ఉద్యోగ పర్వం**లోని శ్రీకృష్ణ రాయబార (**రాయబారం**) ఘట్టాలు ప్రసిద్ధ తెలుగు నాటకాలకు ఆధారం.
- భీష్ముడు **విష్ణు సహస్రనామ స్తోత్రం** బోధించడంతో ముడిపడిన **భీష్మ ఏకాదశి** (మాఘ శుద్ధ ఏకాదశి) నాడు ఆంధ్రప్రదేశ్‌లోని విష్ణు ఆలయాల్లో సహస్రనామ పారాయణం జరుగుతుంది; **గీతా జయంతి మార్గశిర శుద్ధ ఏకాదశి** నాడు వస్తుంది.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "పాండవులకు 11 అక్షౌహిణులు." ✓ పాండవులు 7, కౌరవులు 11.

X "భీష్ముడు 10వ రోజు మరణించాడు." ✓ 10వ రోజు ఆయన **పడిపోయాడు**, అంపశయ్యపై 58 రాత్రుల తర్వాత **ఉత్తరాయణం**లో మరణించాడు.

X "అర్జునుడు ద్రోణుని చంపాడు." ✓ **ధృష్టద్యుముడు** ద్రోణుని చంపాడు (15వ రోజు).

X "భీష్ముని తర్వాత కర్ణుడు సేనాధిపతి అయ్యాడు." ✓ భీష్ముని తర్వాత **ద్రోణుడు**; కర్ణుడు **ద్రోణుని తర్వాత**, **రెండు రోజులు**.

X "శల్యుని భీముడు లేదా అర్జునుడు చంపాడు." ✓ **యుధిష్ఠిరుడు** చంపాడు. **శకునిని సహదేవుడు** చంపాడు.

X "దుశ్శాసనుడు ద్రోణుని నాయకత్వంలో మరణించాడు." ✓ **17వ రోజు**, కర్ణుని నాయకత్వంలో.

X "అర్జునుని శంఖం పాంచజన్యం." ✓ అర్జునుడు **దేవదత్తం**; శ్రీకృష్ణుడు **పాంచజన్యం**; భీముడు **పౌండ్రం**.

X "అర్జునుడు యుద్ధంలో పాశుపతాస్త్రం వాడాడు." ✓ అది ఆయన వద్ద ఉన్నా కురుక్షేత్రంలో **ఎప్పుడూ వాడలేదు**.

X "ఘటోత్కచుని ద్రోణుడు చంపాడు." ✓ **కర్ణుడు వాసవీ శక్తితో** చంపాడు (14వ రోజు రాత్రి).

X "అభిమన్యుని సైంధవుడు చంపాడు." ✓ సైంధవుడు పాండవులను **అడ్డుకున్నాడు**; చివరి దెబ్బ **దుశ్శాసనుని కుమారుడు** కొట్టాడు.

X "పాండవ సేనను నాశనం చేయడానికి తనకు ఒక నెల కావాలని అశ్వత్థామ చెప్పాడు" (కోర్సు పుస్తకం ఇలాగే చెబుతుంది). ✓ ప్రామాణిక పాఠంలో అతడు **పది రోజులు** అన్నాడు; భీష్ముడు, ద్రోణుడు ఒక నెల, కృపుడు రెండు నెలలు, కర్ణుడు ఐదు రోజులు.

X "ఉపస్థావ్యం వనవాస మజిలీ." ✓ అది అజ్ఞాతవాసం **తర్వాతి** స్థావరం; వనవాస మజిలీలు కామ్యకవనం, ద్వైతవనం, గంధమాదనం.

X "గీత ఉద్యోగ పర్వంలో ఉంది." ✓ అది **భీష్మ పర్వం**లో ఉంది; శాంతి రాయబారం ఉద్యోగ పర్వంలో ఉంది.

త్వరిత పునశ్చరణ

- 18 రోజులు; పాండవులు 7 + కౌరవులు 11 అక్షౌహిణులు; యుద్ధభూమి కురుక్షేత్రం (ధర్మక్షేత్రం), హర్యానా.
- కౌరవ సేనాధిపతులు: భీష్ముడు 1-10, ద్రోణుడు 11-15, కర్ణుడు 16-17, శల్యుడు 18. పాండవ సేనాధిపతి: ధృష్టద్యుముడు.

- 1వ రోజు ఉత్తరుడు (శల్యుడు); 7 శంఖుడు (ద్రోణుడు); 8 ఇరావంతుడు (అలంబుసుడు); 10 భీష్ముని పతనం (శిఖండి).
- 13వ రోజు అభిమన్యుడు (పద్మవ్యూహం); 14 సైంధవుడు, భూరిశ్రవుడు, ఘటోత్కచుడు; 15 ద్రోణుడు.
- 17వ రోజు దుశ్శాసనుడు, వృషసేనుడు, కర్ణుడు; అతని సారథి శల్యుడు; 18వ రోజు శల్యుడు, శకుని, సుశర్మ, గదాయుధం.
- వ్యూహాలు: క్రౌంచ (2వ రోజు), గరుడ-అర్థచంద్ర (3), సూచీ (14), మకర (కర్ణుడు), సర్వతోభద్ర (శల్యుడు).
- శంఖాలు: పాంచజన్యం, దేవదత్తం, పౌండ్రం, అనంతవిజయం, సుఘోషం, మణిపుష్పకం; మొదట ఊదినది భీష్ముడు.
- రాత్రి దాడి: అశ్వత్థామ, కృప, కృతవర్మ; ఉత్తర గర్భంపై బ్రహ్మశిరోనామకాస్త్రం; పరీక్షిత్తు రక్షణ.
- ఐదు గ్రామాలు: అవిస్థలం, వృకస్థలం, మాకంది, వారణావతం + ఒకటి.
- ప్రదేశాలు: హస్తినాపురం, ఇంద్రప్రస్థం, వారణావతం, విరాటనగరం, ఉపప్లావ్యం, శమంతపంచకం, ప్రభాస.

4 భగవద్గీత: అధ్యాయాలు, బోధనలు

భగవద్గీత (Bhagavad Gita) అనేది మహాభారతం (Mahabharata) లోని భీష్మ పర్వంలో, కురుక్షేత్ర (Kurukshetra) యుద్ధభూమిలో శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడికి చేసిన బోధన: 18 అధ్యాయాలు, 700 శ్లోకాలు; కర్మ, జ్ఞానం, ధ్యానం, భక్తి అనే మార్గాలను ముక్తికి ఒకే మార్గంగా కలుపుతుంది.

ముఖ్య వాస్తవాలు

- **ఇతిహాసంలో స్థానం:** భీష్మ పర్వం (Bhishma Parva), మహాభారతంలోని 18 పర్వాలలో 6వది (భగవద్గీత ఉపపర్వం (upa-parva)).
- **నేపథ్యం:** కురుక్షేత్రం, మొదటి శ్లోకంలో దీనిని ధర్మక్షేత్రం (dharma-kshetra) అన్నారు; 18 రోజుల యుద్ధంలో మొదటి రోజు, పోరాటం మొదలవడానికి ముందు. సంప్రదాయం ప్రకారం ఈ బోధ కురుక్షేత్రం (హర్యానా) సమీపంలోని జ్యోతిసర్ వద్ద జరిగింది.
- **బోధకుడు, శ్రోత:** శ్రీకృష్ణుడు బోధకుడు; అర్జునుడు ప్రధాన శ్రోత.
- **పరిమాణం:** 18 అధ్యాయాలు (adhyayas), 700 శ్లోకాలు (shlokas). ప్రతి అధ్యాయం చివరి పుష్పిక (colophon) దానిని ఒక "యోగం" అని పిలుస్తుంది.
- **కథా చట్రంలోని సంభాషణ:** అంధుడైన రాజు ధృతరాష్ట్రుడు (Dhritarashtra) అడుగుతాడు, సంజయుడు (Sanjaya) వివరిస్తాడు. వ్యాసుడు (Vyasa) ఇచ్చిన దివ్యదృష్టితో సంజయుడు యుద్ధాన్ని చూశాడు.
- **అతి పెద్ద అధ్యాయం:** 18 (78 శ్లోకాలు). **అతి చిన్నవి:** 12, 15 (ఒక్కోదానిలో 20 శ్లోకాలు).
- **వక్తలు (సాధారణ లెక్క):** శ్రీకృష్ణుడు 574 శ్లోకాలు, అర్జునుడు 84, సంజయుడు 41, ధృతరాష్ట్రుడు 1. ధృతరాష్ట్రుడు మొదటి శ్లోకం మాత్రమే చెబుతాడు.
- **రచయిత (సంప్రదాయం):** మహాభారత కర్త వ్యాసుడు.
- **ఇతర పేర్లు:** గీతోపనిషత్తు (Gitopanishad); పుష్పిక దీనిని బ్రహ్మవిద్య (Brahma-vidya), యోగశాస్త్రం (Yoga-shastra) అని పిలుస్తుంది.
- **ప్రస్తానత్రయం (Prasthanatraya)** (వేదాంతం (Vedanta) యొక్క మూడు మూల గ్రంథాలు): ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రాలు, భగవద్గీత.
- **గీతా జయంతి (Gita Jayanti):** మార్గశిర శుద్ధ ఏకాదశి (మోక్షదా ఏకాదశి (Mokshada Ekadashi) అని కూడా అంటారు).
- **మూడు గుణాలు** (అధ్యాయ. 14): సత్త్వం (Sattva), రజస్సు (Rajas), తమస్సు (Tamas). ఆత్మ ఒక గుణం కాదు.
- **ముఖ్య బోధన (2.47):** నీకు నీ కర్మవ్యం (కర్మ) మీద మాత్రమే అధికారం ఉంది, దాని ఫలాల మీద ఎప్పుడూ లేదు. ఇదే నిష్కామ కర్మ (nishkama karma).
- **జ్ఞానం కర్మను దహిస్తుంది (4.37):** జ్ఞానం (jnana) (నిజమైన జ్ఞానం) అనే అగ్ని అన్ని కర్మలను బూడిద చేసి కర్మబంధం నుండి విముక్తి ఇస్తుంది.
- **అవతార శ్లోకాలు (4.7-4.8):** ధర్మానికి హాని కలిగినప్పుడల్లా సజ్జనులను రక్షించడానికి, దుష్టులను నాశనం చేయడానికి, ధర్మాన్ని పునఃస్థాపించడానికి శ్రీకృష్ణుడు యుగయుగాన అవతరిస్తాడు (సంభవామి యుగే యుగే (sambhavami yuge yuge)).
- **క్షేత్రం, క్షేత్రజ్ఞుడు:** 13వ అధ్యాయం. శరీరం క్షేత్రం (kshetra); దానిని తెలిసినవాడు క్షేత్రజ్ఞుడు (kshetrajna).
- **విశ్వరూపం (Vishwarupa):** 11వ అధ్యాయం; దానిని చూడటానికి అర్జునుడికి దివ్యచక్షువు (divya chakshu) ఇస్తాడు.
- **శంఖాలు (అధ్యాయ. 1):** శ్రీకృష్ణుడు పాంచజన్యం (Panchajanya), అర్జునుడు దేవదత్తం (Devadatta), భీముడు పౌండ్రం (Paundra), యుధిష్ఠిరుడు అనంతవిజయం (Anantavijaya), నకులుడు సుఘోషం (Sughosha),

సహదేవుడు మణిపుష్పకం (Manipushpaka). భీష్ముడు మొదట తన శంఖం ఊదాడు.

- అర్జునుడి ధనుస్సు: గాంధీవం (Gandiva). శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడి రథసారథి (పార్థసారథి).

18 అధ్యాయాలు

అధ్యాయం	పేరు (యోగం)	శ్లోకాలు	గుర్తించుకోవడానికి
1	అర్జున విషాద యోగం	47	సైన్యాలు, శంఖాలు, అర్జునుడి దుఃఖం, ధనుస్సు విడిచిపెట్టడం
2	సాంఖ్య యోగం	72	ఆత్మ శాశ్వతం; కర్మపైనే అధికారం, ఫలాలపై కాదు (2.47); స్థితప్రజ్ఞాడు
3	కర్మయోగం	43	ఆసక్తి లేకుండా కర్మ చేయడం; యజ్ఞం; లోకసంగ్రహం; స్వధర్మమే శ్రేష్ఠం
4	జ్ఞాన కర్మ సన్యాస యోగం	42	అవతార శ్లోకాలు (4.7-8); జ్ఞానం కర్మను దహిస్తుంది (4.37); వివస్వానుడు → మనువు → ఇక్ష్వాకుడు పరంపర
5	కర్మ సన్యాస యోగం	29	కర్మ విడవడమా, కర్మ చేయడమా; నీటికి అంటని తామరాకు
6	ఆత్మ సంయమ యోగం (ధ్యానయోగం)	47	ధ్యాన ఆసనం; మనస్సే మనిషికి మిత్రుడు, శత్రువు
7	జ్ఞాన విజ్ఞాన యోగం	30	అష్టవిధ ప్రకృతి; నాలుగు రకాల భక్తులు
8	అక్షర బ్రహ్మ యోగం	28	మరణ సమయంలో తలంపు; వెలుగు, చీకటి నిష్క్రమణ మార్గాలు
9	రాజవిద్యా రాజగుహ్య యోగం	34	రాజ రహస్యం; ప్రేమతో సమర్పించిన ఆకు, పువ్వు, పండు లేదా నీరు (9.26)
10	విభూతి యోగం	42	"X లలో నేను Y": శ్రీకృష్ణుడి విభూతులు
11	విశ్వరూప సందర్శన యోగం	55	విశ్వరూపం; "లోకాలను నాశనం చేసే కాలాన్ని నేనే"
12	భక్తియోగం	20	శ్రీకృష్ణుడికి ప్రియమైన భక్తుడి లక్షణాలు
13	క్షేత్ర క్షేత్రజ్ఞ విభాగ యోగం	34	క్షేత్రం, క్షేత్రజ్ఞాడు; ప్రకృతి, పురుషుడు
14	గుణత్రయ విభాగ యోగం	27	సత్త్వం, రజస్సు, తమస్సు; గుణాలకు అతీతుడు (గుణాతీతుడు)
15	పురుషోత్తమ యోగం	20	వేర్లు పైకి ఉన్న అశ్వత్థ వృక్షం; పురుషోత్తముడు
16	దైవాసుర సంపద్విభాగ యోగం	24	దైవ, ఆసుర లక్షణాలు; నరకానికి మూడు ద్వారాలు
17	శ్రద్ధాత్రయ విభాగ యోగం	28	మూడు రకాల శ్రద్ధ, ఆహారం, యజ్ఞం, తపస్సు, దానం; ఓం తత్ సత్
18	మోక్ష సన్యాస యోగం	78	త్యాగానికి, సన్యాసానికి తేడా; "అన్ని ధర్మాలను విడిచి నన్నే శరణు పొందు" (18.66)

కొన్ని ప్రతులు 13వ అధ్యాయానికి అర్జునుడి ప్రారంభ ప్రశ్నను కలుపుతాయి (35 శ్లోకాలు, మొత్తం 701); సంప్రదాయ మొత్తం 700 గానే ఉంటుంది.

వివరణ

గీత ఎందుకు చెప్పబడింది. రథాన్ని రెండు సైన్యాల మధ్య నిలపమని అర్జునుడు శ్రీకృష్ణుని కోరతాడు. శత్రు సైన్యంలో గురువులు, తాతలు, దాయాదులను అర్జునుడు చూస్తాడు. కుటుంబాల నాశనం (కులక్షయం) **ధర్మాన్ని** నాశనం చేస్తుందని భయపడి, గాంధీవాన్ని కింద పెట్టి యుద్ధం చేయనని అంటాడు (అధ్యాయ. 1). తన కర్తవ్యం తెలియక "నేను నీ **శిష్యుడిని**; నాకు బోధించు"

అంటాడు (2.7). తర్వాతి 17 అధ్యాయాలలో శ్రీకృష్ణుడు అతనికి సమాధానం చెబుతాడు. చివరికి నష్టో మోహాః స్మృతిర్లబ్ధా అంటాడు: తన మోహం తొలగింది, స్మృతి తిరిగి వచ్చింది, చెప్పినట్లే చేస్తాను (18.73).

మూడు గుణాలు (అధ్యాయం 14). ప్రకృతి (prakriti) అంతా మూడు గుణాలతో ఏర్పడింది.

గుణం	స్వభావం	దేని ద్వారా బంధిస్తుంది	దేనికి దారితీస్తుంది
సత్త్వం	వెలుగు, పవిత్రత, ప్రశాంతత	సుఖం, జ్ఞానం పట్ల ఆసక్తి	జ్ఞానం; ఉన్నత లోకాలు
రజస్సు	ఆవేశం, కోరిక, చంచలత్వం	కర్మ పట్ల ఆసక్తి	లోభం, శ్రమ, దుఃఖం
తమస్సు	చీకటి, జడత్వం	అజాగ్రత్త, సోమరితనం, నిద్ర	మోహం; అధమ జన్మలు

మూడు గుణాలకూ అతీతుడైనవాడు **గుణాతీతుడు (gunatita)**: పొగడ్త, నింద; గౌరవం, అవమానం; మిత్రుడు, శత్రువు అందరిపట్లా సమానంగా ఉంటాడు. 17, 18 అధ్యాయాలు శ్రద్ధ, ఆహారం, యజ్ఞం, తపస్సు, దానం, జ్ఞానం, కర్మ, కర్త, బుద్ధి, ధృతి, సుఖం అనే వాటిని మూడు గుణాల ప్రకారం విభజిస్తాయి.

ఆహారం (అధ్యాయం 17)	లక్షణాలు
సాత్త్విక (17.8)	ఆయుష్షు, బలం, ఆరోగ్యం, ఆనందం ఇస్తుంది; రసవంతమైనది, హితమైనది
రాజసిక (17.9)	మరీ చేదు, పులుపు, ఉప్పు, వేడి, కారం, పొడి, మంట; బాధ, రోగం తెస్తుంది
తామసిక (17.10)	పాచిపోయినది, రుచి లేనిది, కుళ్ళినది, ఎంగిలి, అపవిత్రమైనది

మూడు (నాలుగు) మార్గాలు.

- **కర్మయోగం (Karma Yoga)** (అధ్యాయం 2, 3, 5): నీ కర్మవ్యం చెయ్యి, ఫలంపై ఆసక్తి వదులు, కర్మను భగవంతుడికి అర్పించు. కర్మ చేయకపోవడం ముక్తి కాదు; కర్మ లేకుండా శరీరాన్ని కూడా నిలుపుకోలేం.
- **జ్ఞానయోగం (Jnana Yoga)** (అధ్యాయం 4, 13): ఆత్మ శరీరానికి, ప్రకృతి అనే క్షేత్రానికి భిన్నమైనదని తెలుసుకోవడం. జ్ఞానమే గొప్ప పవిత్రీకరణ సాధనం.
- **ధ్యానయోగం (Dhyana Yoga)** (అధ్యాయం 6): స్థిరమైన ఆసనం, నియంతృత్వ మనస్సు, మితమైన ఆహారం, నిద్రతో ధ్యానం.
- **భక్తియోగం (Bhakti Yoga)** (అధ్యాయం 7-12): ప్రేమతో కూడిన ఏకాగ్ర భక్తి. తన భక్తులకు లేనిది సమకూర్చి, ఉన్నదానిని కాపాడతానని శ్రీకృష్ణుడు వాగ్దానం చేస్తాడు (9.22).

గీతను చదివే సాధారణ పద్ధతి: 1-6 అధ్యాయాలు **కర్మ**కు, 7-12 **భక్తి**కి, 13-18 **జ్ఞానా**నికి ప్రాధాన్యం ఇస్తాయి. ఈ మూడు మార్గాలు పరస్పర ప్రత్యర్థులు కావు; ఒక్కో సంప్రదాయం ఒక్కోదానికి ప్రథమ స్థానం ఇస్తుంది (లోతైన విశ్లేషణ చూడండి).

స్థితప్రజ్ఞాడు (2.54-72). స్థిరమైన బుద్ధి గలవాడు ఎలా మాట్లాడతాడు, ఎలా కూర్చుంటాడు, ఎలా నడుస్తాడు అని అర్జునుడు అడుగుతాడు. శ్రీకృష్ణుడి సమాధానం: అతడు మనసులోని కోరికలన్నింటినీ వదులుతాడు, ఆత్మలోనే తృప్తి పొందుతాడు, దుఃఖానికి, సుఖానికి చలించడు, **తాబేలు** తన అవయవాలను లోపలికి ముడుచుకున్నట్లు ఇంద్రియాలను ఉపసంహరించుకుంటాడు. పతనానికి గొలుసు (2.62-63): విషయాల గురించి ఆలోచించడం → ఆసక్తి → కోరిక → కోపం → మోహం → స్మృతి నాశనం → బుద్ధి నాశనం → పతనం.

శ్లోకాల వారీగా ముఖ్య భావాలు.

- 2.13: దేహం **బాల్యం, యౌవనం, వార్ధక్యం** దాటినట్లే ఆత్మ మరో దేహాన్ని పొందుతుంది.
- 2.20, 2.22, 2.23: ఆత్మ ఎప్పుడూ పుట్టదు, ఎప్పుడూ చావదు; మనిషి పాత బట్టలు మార్చినట్లు అది శరీరాలను మారుస్తుంది; **ఆయుధాలు దాన్ని ఛేదించవు, అగ్ని దహించదు, నీరు తడవదు, గాలి ఆరబెట్టదు.**
- 2.48, 2.50: సమత్వం యోగ ఉచ్యతే (samatvam yoga uchyate) (మనసు సమంగా ఉండటమే యోగం); యోగాః కర్మసు కౌశలమ్ (yogah karmasu kaushalam) (కర్మలో నైపుణ్యమే యోగం).
- 3.20: **జనకుని వలె లోకసంగ్రహం** (లోక క్షేమం, లోకాన్ని కలిపి ఉంచడం) కోసం కర్మ చెయ్యి.

- 3.35 (18.47 కూడా): లోపాలతో చేసినా స్వధర్మమే (స్వధర్మం), చక్కగా చేసిన పరధర్మం కంటే శ్రేష్ఠం. క్షత్రియుడైన అర్జునునికి ధర్మయుద్ధం చేయడమే స్వధర్మం.
- 4.34: గురువు నుండి **వినయం, ప్రశ్నించడం, సేవ** ద్వారా జ్ఞానం నేర్చుకో.
- 5.10: ఆసక్తి లేకుండా కర్మ చేసేవానికి, నీరు **తామరాకుకు** అంటనట్లు పాపం అంటదు.
- 4.13: నాలుగు వర్ణాలను శ్రీకృష్ణుడు **గుణం, కర్మ** ప్రకారం సృష్టించాడు.
- 6.5-6: నిన్ను నువ్వే ఉద్ధరించుకో; నియంత్రించిన మనస్సు మిత్రుడు, నియంత్రించని మనస్సు **తనకే శత్రువు**.
- 6.16-17: మరీ ఎక్కువగా లేదా మరీ తక్కువగా తినేవానికి, నిద్రించేవానికి యోగం సిద్ధించదు: **మితమైన ఆహారం, నిద్ర**.
- 6.19: ధ్యానంలోని యోగి స్థిర మనస్సు **గాలి లేని చోట దీపం** వంటిది.
- 6.34-35: మనస్సును పట్టుకోవడం **గాలిని** పట్టుకున్నంత కష్టమని అర్జునుడు అంటాడు; **అభ్యాసం, వైరాగ్యం** ద్వారా దాన్ని పట్టుకోవచ్చని శ్రీకృష్ణుడు చెబుతాడు.
- 6.40: యోగ మార్గం నుండి మధ్యలో జారినవాడు నశించడు; **మంచి ప్రయత్నం వృథా కాదు**.
- 7.16: నాలుగు రకాల వారు శ్రీకృష్ణుడిని పూజిస్తారు: ఆర్తుడు (arta), జిజ్ఞాసువు (jijnasu), అర్థార్థి (artharthi), జ్ఞాని (jnani); వీరిలో జ్ఞాని అత్యంత ప్రియుడు.
- 7.4: అష్టవిధ అపర ప్రకృతి: భూమి, నీరు, అగ్ని, వాయువు, ఆకాశం, మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారం.
- 9.22: **అనన్య భక్తితో** (ananya bhakti) తనను ఆరాధించేవారి క్షేమాన్ని (యోగక్షేమం) శ్రీకృష్ణుడే స్వయంగా వహిస్తాడు.
- 12.8-11: దశలవారీ సలహా: మనస్సును భగవంతునిపై నిలుపు; కుదరకపోతే అభ్యాసం చెయ్యి; అదీ కాకపోతే ఆయన కోసం కర్మ చెయ్యి; అదీ కుదరకపోతే **కర్మఫలాన్ని త్యజించు**.
- 12.13-19: శ్రీకృష్ణునికి ప్రియమైన భక్తుడు ఎవరినీ ద్వేషించడు, దయగలవాడు, అహంకారం, గర్వం లేనివాడు, సుఖదుఃఖాల్లో సమంగా ఉంటాడు.
- 13.22: ప్రకృతికి చెందిన శరీరం, ఇంద్రియాలు, మనస్సు, బుద్ధికి ఆత్మ **సాక్షి** (sakshi).
- 15.16-18: నశించేది (kshara, క్షరం), నశించనిది (akshara, అక్షరం), ఈ రెండింటికీ పైన ఉన్న **పురుషోత్తముడు (Purushottama)**, పరమ పురుషుడు.
- 16.1-3: దైవి గుణాలు (daivi sampat) **నిర్భయత్వం** (అభయం)తో మొదలవుతాయి, తర్వాత శుద్ధి, దానం, ఇంద్రియనిగ్రహం, అహింస, సత్యం, క్షమ; గర్వం, దురహంకారం, క్రోధం, క్రూరత్వం ఆసురీ (asuri) గుణాలు.
- 16.21: **నరకానికి మూడు ద్వారాలు**: కామం (kama), క్రోధం (krodha), లోభం (lobha).
- 17.23: **ఓం తత్ సత్ (Om Tat Sat)** బ్రహ్మం యొక్క మూడు విధాల పేరు.
- 18.66: సర్వధర్మాన్ పరిత్యజ్య (sarva dharman parityajya): అన్ని ధర్మాలను విడిచి శ్రీకృష్ణుడినే శరణు పొందు (**సంపూర్ణ శరణాగతి**); అన్ని పాపాల నుంచి అర్జునుడిని విముక్తుడిని చేస్తాడు. శ్రీవైష్ణవులు దీనిని **చరమ శ్లోకం (charama shloka)** అంటారు; **అష్టాక్షరి** (తిరుమంత్రం), **ద్వయంతో** కలిపి ఇది వారి మూడు రహస్యాల్లో ఒకటి.
- 18.78: సంజయుడి చివరి శ్లోకం: యోగేశ్వరుడైన శ్రీకృష్ణుడు, ధనుర్ధారి అర్జునుడు ఎక్కడ ఉంటారో అక్కడ సంపద, విజయం, న్యాయం ఉంటాయి.

విభూతి యోగం (Vibhuti Yoga) (అధ్యాయం 10): తరచూ అడిగే జతలు.

వీటిలో	శ్రీకృష్ణుడు	వీటిలో	శ్రీకృష్ణుడు
వేదాలు	సామవేదం	నదులు	గంగ (జాహ్నవి)
మాసాలు	మార్గశిరం	ఋతువులు	వసంతం (కుసుమాకరం)
వాక్కులు	ఓం (ఏకాక్షరం)	యజ్ఞాలు	జపయజ్ఞం
పర్వతాలు	మేరువు; స్థావరాలలో: హిమాలయం	వృక్షాలు	అశ్వత్థ వృక్షం
దేవర్షులు	నారదుడు	మహర్షులు	భృగువు

వీటిలో	శ్రీకృష్ణుడు	వీటిలో	శ్రీకృష్ణుడు
మునులు	వ్యాసుడు	కవులు	ఉశనుడు (శుక్రాచార్యులు)
పాండవులు	ధనంజయుడు (అర్జునుడు)	వృష్ణులు	వాసుదేవుడు
దైత్యులు	ప్రహ్లాదుడు	పక్షులు	గరుడుడు (వైనతేయుడు)
రుద్రులు	శంకరుడు	ఆదిత్యులు	విష్ణువు
అక్షరాలు	"అ"	ఛందస్సులు	గాయత్రి
గుర్తాలు	ఉచ్చైఃశ్రవం	ఏనుగులు	ఐరావతం
సర్పాలు	వాసుకి; నాగులలో: అనంతుడు	ఆయుధాలు	వజ్రాయుధం; శస్త్రధారులలో: రాముడు
సేనాపతులు	స్కంధుడు	పురోహితులు	బృహస్పతి
సిద్ధులు	కపిలుడు	విద్యులు	ఆత్మజ్ఞానం (అధ్యాత్మ విద్య)

విశ్వరూపం (అధ్య. 11). విశ్వరూపాన్ని చూపమని అర్జునుడు అడుగుతాడు. శ్రీకృష్ణుడు అతనికి దివ్యచక్షువు ఇస్తాడు. అన్ని లోకాలు, దేవతలు ఒకే శరీరంలో ఉండటం, కౌరవ యోధులు దాని నోళ్ళలోకి దూసుకుపోవడం అర్జునుడు చూస్తాడు. తానే లోకాలను నాశనం చేసే **కాలం (Kala)** అని, ఆ యోధులు ఇప్పటికే హతులయ్యారని, అర్జునుడు కేవలం **నిమిత్తమాత్రుడు (nimitta-matra)** అని కాలోఽస్మి లోకక్షయకృత్ అంటూ శ్రీకృష్ణుడు చెబుతాడు. శాంతి రాయబారం సమయంలో (ఉద్యోగ పర్వం) దుర్యోధనుడు బంధించబోయినప్పుడు **కురు సభలో** కూడా శ్రీకృష్ణుడు ఒకసారి విశ్వరూపం చూపాడు. భయపడిన అర్జునుడు మళ్ళీ ప్రశాంతమైన చతుర్ముఖ రూపాన్ని, ఆ తర్వాత ద్విభుజ మానవ రూపాన్ని చూపమని అడుగుతాడు.

అధ్య. 8, అధ్య. 15 ప్రతీకలు. అధ్య. 8: మరణ సమయంలో దేనిని తలచుకుంటారో దానినే పొందుతారు; వెలుగు మార్గం (అగ్ని, పగలు, శుక్లపక్షం, ఉత్తరాయణం) పునర్జన్మ లేని స్థితికి, చీకటి మార్గం (పొగ, రాత్రి, కృష్ణపక్షం, దక్షిణాయనం) తిరిగి జన్మకు దారితీస్తాయి. అధ్య. 15: ప్రపంచం వేర్లు పైకి, కొమ్మలు కిందికి ఉన్న **అశ్వత్థ వృక్షం (Ashvattha)** (రావి చెట్టు); దాని ఆకులు వేదాలు; వైరాగ్యం అనే గొడ్డలితో దానిని నరకాలి.

వ్యాఖ్యానాలు, ఇతర గీతలు.

- తర్వాతి వ్యాఖ్యానాలు.** జ్ఞానేశ్వర్ (Jnaneshwar) రాసిన జ్ఞానేశ్వరి (Jnaneshwari) లేదా భావార్థ దీపిక (మరాఠీ, 13వ శతాబ్దం); బాలగంగాధర తిలక్ (Bal Gangadhar Tilak) రాసిన గీతా రహస్యం (Gita Rahasya) (మాండలే జైలులో రాశారు; కర్మయోగానికి ప్రాధాన్యం); గాంధీ (Gandhi) రాసిన అనాసక్తి యోగం (Anasakti Yoga) (గుజరాతీ; నిస్వార్థ కర్మ సువార్త); శ్రీ అరబిందో (Sri Aurobindo) రాసిన ఎస్సేస్ ఆన్ ది గీత (Essays on the Gita); **వినోబా భావే (Vinoba Bhawe)** రాసిన గీతా ప్రవచనాలు (Gita Pravachan).
- ఇతర "గీతలు".** వీటితో పొరపడవద్దు: **అనుగీత (Anu Gita)** (అశ్వమేధిక పర్వం (Ashvamedhika Parva), యుద్ధం తర్వాత శ్రీకృష్ణుడు అర్జునుడికి చెప్పినది), **ఉద్ధవ గీత (Uddhava Gita)** (భాగవతం, స్కంధం (Skandha) 11), **అష్టావక్ర గీత (Ashtavakra Gita)**, **వ్యాధ గీత (Vyadha Gita)** (వన పర్వం: మిథిలలోని ధర్మవ్యాధుడు అనే ధర్మాత్ముడైన వేటగాడు బ్రాహ్మణుడైన కౌశికునికి బోధించినది).

సంభాషణలో వాడిన పేర్లు. అర్జునుడు: పార్థుడు, కౌతేయుడు, ధనంజయుడు, **గుడాకేశుడు** (నిద్రను జయించినవాడు, 1.24), సవ్యసాచి (రెండు చేతులతో బాణాలు వేసేవాడు), భారతుడు. శ్రీకృష్ణుడు: కేశవుడు, మాధవుడు, మధుసూదనుడు, హృషీకేశుడు, జనార్దనుడు, అచ్యుతుడు, గోవిందుడు, వాసుదేవుడు, యోగేశ్వరుడు.

ఆంధ్రప్రదేశ్ కోణం

- ఘంటసాల భగవద్గీత.** గాయకుడు **ఘంటసాల వెంకటేశ్వరరావు (Ghantasala Venkateswara Rao)** 1970ల ప్రారంభంలో ఎంపిక చేసిన గీతా శ్లోకాలను తెలుగు వివరణతో రికార్డు చేశారు; ఇది ఇప్పటికీ ఆంధ్ర దేవాలయాలలో, ఇళ్లలో,

అంత్యక్రియలలో వినిపిస్తుంది.

- **గీతా జయంతి** (మార్గశిర శుద్ధ ఏకాదశి) నాడు ఆంధ్ర దేవాలయాలలో గీతా పారాయణం జరుగుతుంది; దేవాలయ పంచాంగంలో అదే రోజు **మోక్షదా ఏకాదశి**.
- తెలుగులో అధ్యాయాలను అధ్యాయము అని, గీతను తరచూ భగవద్గీత లేదా గీతోపనిషత్తు అని అంటారు; ప్రశ్నలలో అధ్యాయాల పేర్లు తెలుగు రూపాల్లో రావచ్చు.

తరచూ చేసే పొరపాట్లు

X "గీత ద్రోణ పర్వం (Drona Parva) లో ఉంది." ✓ ఇది **భీష్మ పర్వం**లో (6వ పర్వం) ఉంది.

X "క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞ 15వ అధ్యాయం." ✓ ఇది **13వ అధ్యాయం**. 15వ అధ్యాయం పురుషోత్తమ యోగం.

X "ఆత్మ మూడు గుణాలలో ఒకటి." ✓ గుణాలు **సత్త్వం, రజస్సు, తమస్సు**; ఆత్మ వాటికి అతీతం.

X "సంజయుడికి దివ్యదృష్టిని శ్రీకృష్ణుడు ఇచ్చాడు." ✓ సంజయుడికి దానిని **వ్యాసుడు** ఇచ్చాడు. విశ్వరూపాన్ని చూడటానికి అర్జునుడికి దివ్యచక్షువును శ్రీకృష్ణుడు ఇచ్చాడు.

X "అర్జునుడి శంఖం పాంచజన్యం." ✓ అర్జునుడిది **దేవదత్తం**; పాంచజన్యం శ్రీకృష్ణుడిది.

X "ధ్యానం కర్మను బూడిద చేస్తుంది (4.37)." ✓ అది **జ్ఞానం** అనే అగ్ని.

X "గీతలో 18 అధ్యాయాలు, 1,800 శ్లోకాలు ఉన్నాయి." ✓ **700** శ్లోకాలు.

X "గీతా జయంతి కార్తికంలో (Kartika) వస్తుంది." ✓ **మార్గశిర** శుద్ధ ఏకాదశి.

X "ఉద్ధవ గీత భగవద్గీతలో భాగం." ✓ ఇది **భాగవతం, స్కంధం 11** లో ఉంది.

X "గీత యుద్ధం ముగిశాక బోధించబడింది." ✓ మొదటి రోజు పోరాటం మొదలవడానికి **ముందే**; యుద్ధం తర్వాత వచ్చినది **అనుగీత**.

X "పతన గొలుసు కోరికతో మొదలై ఆసక్తికి వెళ్తుంది" (కోర్పు పుస్తకం ఇలా చెబుతుంది). ✓ 2.62-63లో అది **విషయాల గురించి ఆలోచించడం → ఆసక్తి → కోరిక → కోపం → మోహం**గా సాగుతుంది; కోపం నేరుగా **మోహానికి** దారితీస్తుంది.

X "ఇంద్రియాలకు ప్రభువు (హృషీకేశుడు) అర్జునుడు." ✓ **హృషీకేశుడు**, కేశవుడు శ్రీకృష్ణుని పేర్లు; **గుడాకేశుడు**, పార్థుడు అర్జునుని పేర్లు.

త్వరిత పునశ్చరణ

- భీష్మ పర్వం, కురుక్షేత్రం, యుద్ధంలో మొదటి రోజు; సంజయుడు ధృతరాష్ట్రుడికి వివరిస్తాడు.
- 18 అధ్యాయాలు, 700 శ్లోకాలు; శ్రీకృష్ణుడు 574, అర్జునుడు 84, సంజయుడు 41, ధృతరాష్ట్రుడు 1.
- అధ్యాయం 2 సాంఖ్యం: ఆత్మ శాశ్వతం, 2.47 కర్మపైనే అధికారం ఫలాలపై కాదు, స్థితప్రజ్ఞుడు.
- అధ్యాయం 3 కర్మ, అధ్యాయం 4 అవతార శ్లోకాలు, జ్ఞానం కర్మను దహిస్తుంది, అధ్యాయం 6 ధ్యానం.
- అధ్యాయం 10 విభూతి, అధ్యాయం 11 విశ్వరూపం (దివ్యచక్షువు), అధ్యాయం 12 భక్తి.
- అధ్యాయం 13 క్షేత్ర-క్షేత్రజ్ఞ, అధ్యాయం 14 మూడు గుణాలు, అధ్యాయం 15 పురుషోత్తముడు.

- అధ్యాయ. 16 నరకానికి మూడు ద్వారాలు: కామం, క్రోధం, లోభం; అధ్యాయ. 17 ఓం తత్ సత్.
- అధ్యాయ. 18 మోక్ష సన్యాసం; 18.66 "నన్నే శరణు పొందు".
- శంఖాలు: పాంచజన్యం (శ్రీకృష్ణుడు), దేవదత్తం (అర్జునుడు), పౌండ్రం (భీముడు).
- ప్రస్థానత్రయం: ఉపనిషత్తులు, బ్రహ్మసూత్రాలు, గీత; గీతా జయంతి మార్గశిర శుద్ధ ఏకాదశి నాడు.